

Kur'an'da Geçen *zevc* ve *imrae* Kelimleri Üzerine

İsmail Sökmen*

Özet: Mecazi söyleyişleriyle, deyimsele ifadeleriyle Arap dilinin bütün inceliklerini taşıyan kendine has yapısıyla Kur'an, mütercimlerin hem kaynak dile hem de hedef dile hâkimiyetlerini zorunlu kılan bir özelliğe sahiptir. Özellikle eş anlamlı ve yakın anlamlı kelimeler arasında nüans farkı bildirmede Kur'an dili önemli incelikler göstermektedir. Günümüz tercümeleleri üzerinde sürdürülen tartışma ve incelemelerinin Türk dilinin tarihî dönemlerinde yapılmış olan tercümeleleri üzerinde de yapılması hem bugünkü sorunların temeline inmeyi sağlayacak hem de Türklerin İslâm algısına şekil vermiş olan bu tercümelelerin kelime tercihlerinin, taşıdıkları anlam unsurları ve kavram alanları sorgulanmak suretiyle Kur'an dilinin gösterdiği inceliklere ne kadar uyduklarını belirlemeyi mümkün kılacaktır. Bu çalışmanın amacı, öncelikle *zevc* ve *imrae* kelimeleri arasındaki farkı tartışmak, daha sonra ortaya çıkacak sonuçlar üzerinden seçilmiş bazı tarihî satır altı tercümelelerde bu kelimelere verilen karşılıkları incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kur'an tercümeleleri, tarihî Türk lehçeleri, kaynak dil, hedef dil, *zevc*, *imrae*.

On The Words *zevc* and *imrae* in the Koran

Abstract: Koran features translators have a brilliant knowledge of both source language and target language by its specific structure have subtleties of Arabic, with metaphoric and idiomatic expressions. Especially, Koran has important features by its nuances of synonyms and homoionyms. Making discussions and examinations on the Koran translations made in the historical periods of Turkish language, as it has been make on modern ones, will make possible both getting to the root of the problems and determining whether to catch that nuances by examining conceptual fields and semantic axes of the words chosen by historical translations formed İslamic perception of the Turks. Aim of this paper is to discuss the difference between *zevc* and *imrae*, primarily; and then, due to results, make an examination on the words given by chosen historical inter-linear translations.

Key Words: Koran, Koran translations, historical Turkish dialects, source language, target language.

* Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniv. Buca Eğitim Fak., i.sokmen@deu.edu.tr

Giriş

Mecazi söyleyişleriyle, deyimsel ifadeleriyle Arap dilinin bütün inceliklerini taşıyan kendine has yapısıyla Kur'an, mütercimlerin hem kaynak dile hem de hedef dile hâkimiyetlerini zorunlu kılan bir özelliğe sahiptir. 11. yüzyılda başlayan Kur'an'ın Türkçeye tercüme faaliyeti, bulunulan muhit ve devrin yanı sıra mütercimlerin dinî inanç ve tutumlarının ve örnek alınan metinlerin etkisi altında şekillenerek günümüze kadar süregelmiştir. Türkçe tercüme üzerinde yapılacak tartışma ve incelemelerde ilk tercümelemlerle işe başlanması son derece önemlidir. Çünkü bugün dahi ortaya konan meal ve kelime çevirileri büyük oranda bu ilk köke dayanmaktadır. Ayrıca incelemeler, birtakım rivayetler üzerinden değil, leksikoloji ve semantiğin esasları çerçevesinde, doğrudan Kur'an metninin sunacağı veriler ve ipuçları kullanılarak yürütülmelidir. Böylelikle Kur'an'ın ne demek istediği daha iyi anlaşılacak ve tercümelemlerde verilen karşılıkların uygunluğu daha iyi takdir edilebilecektir.

Bazı müfessir ve araştırmacılar tarafından *zevc* ve *imrae* kelimeleri arasında birtakım nüanslar bulunduğu öne sürülmüştür. Bu çalışmanın amacı, kelimelerin geçtikleri ayetlerdeki bağlam özelliklerini incelemek suretiyle bu iddiayı tartışmak ve daha sonra ortaya çıkacak sonuçlar üzerinden seçilmiş bazı tarihî satır altı tercümelemlerde bu kelimelere verilen karşılıkları incelemektir.

Araştırma için Arapçada yapılan ilk sözlük çalışmalarına müracaat edilmiştir. Arapçanın *salt dilin anlaşılmasını hedefleyen ve kendi içindeki tasniflerine göre genel olarak kelimenin kök harflerinden birincisinden başlayarak sırayla maddeleme suretiyle alfabetik sıranın esas alındığı* sözlüklerden ilki Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö.175/791)'nin Kitâbü'l-Ayn'ıdır. (Eren 2009 : 132) Bundan başka Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasan b. Dureyd (ö. 321/931)'in Cemheretu'l-Luga'sı, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980)'nin Tehzîbü'l-Luga'sı, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fârîs (ö. 395/1004)'in Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga'sı ve İbn Sîde (ö. 458/1066)'nin el-Muhkem'i seçilmiştir. Kur'an'ı kelime bazında ele alan sözlüklerden Mahmut Çanga'nın "Kur'an-ı Kerim Lugati" adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Eski Türkçe tercümelemlerdeki durumun araştırılması için, dili Karahanlı Türkçesi olan ve Türk İslâm Eserleri Müzesi 73 numarada bulunan nüsha, dili Eski Oğuz Türkçesi olan ve aynı müzede 40 numarada kayıtlı bulunan nüsha ve dili Harezmi Türkçesi olan ve Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada kayıtlı olan nüsha seçilmiştir. Bu seçimde tercümelemlerin farklı tarihî lehçelerin dil özelliklerini yansıtmaları ve tam nüshalar olması ölçüt olarak alınmıştır. Karşılıkların tespitinde, T73 üzerinde Abdullah Kök (Kök 2004: 1-234) ve Suat Ünlü'nün (Ünlü 2004: 40-289) yaptığı doktora çalışmalarının, H2 üzerinde Gülден

Sağol'un (Sağol 1993: 3-369) ve T40 üzerinde Ahmet Topaloğlu'nun (Topaloğlu 1976: 1-550) yaptığı çalışmaların metin kısmından yararlanılmıştır.

1. (ج و ز) ve (أ ر م) Köklerinin Kur'an ve Kur'an Tercümelerindeki Durumu

1.1. (ج و ز) kökünün durumu

Kitâbü'l-Ayn'da *zevc* kelimesinin erkek ve dişiden oluşan "eşler, çiftler" anlamını 23 : 27'de geçen *fâret tennûru fesluk fîhâ min kullin zevceynişneyni* (tandır kaynamaya başlayınca dedik ki her cins canlıdan erkekli dişili birer çift gemiye al) ibaresi örnek gösterilerek açıklanır. Ayrıca kelimenin yukarıda belirtilen insanlar, hayvanlar ve bitkiler âleminde erkek ve dişi cinsinden oluşan çiftler anlamı, ayetlerdeki *zevcin behîcin* ifadeleri örnek gösterilerek *levn* "renk" kelimesiyle açıklanır. (KA : C. 6, 166) Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga'da da 2 : 35'teki *yâ âdemuskun ente ve zevcuke el-cennete* ibaresi örnek gösterilerek kelimenin "eş" anlamı verilmiş ve bitkiler için kullanıldığında *levn* yani "renk" anlamı kastedildiği bildirilmiştir. (MML : C. 3, 35) Tehzîbü'l-Luga'da Ebû Zer'den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber'in *zeveyn min mâlehû* (malından çift) ifadesini açıklarken kullandığı *'abdân ev ferasân ev be'îrân min ibilihî* "iki köle veya iki at veya iki deve" ifadesinden, kelimenin bu kez de hayvanlarda erkek ve dişi cinsini bildirdiği görülmektedir. (bkz. TL : C. 11, 10) Cemheretu'l-Luga'da da *zevc* kelimesinin ferdin zittı olduğu belirtilerek yine "çift olan, çifti bulunan" anlamına değinilmektedir. (CL : C. 1, 473)

(ج و ز) kökü Kuran'da isim ve fiil formlarında toplam 81 kez geçmektedir¹: (Çanga 2007: 228b-229a)

Zevvece fiili üç farklı anlamda, toplam beş kez geçmektedir:

1. "nikâhlamak, evlendirmek"

a. (...) *fe lemmâ każâ zeydun minhâ veţaran zevvecnâkehâ* (...) (33 : 37)

T73: (...) *kaçan ötese sürse zeyd andın öz ârzüsını anda kèđin tişiligke bergey miz saña anı* (...)

H2: (...) *Ol vaqtın kim ötedi Zeyd andın, hâcetni; cüftlendürdük anı saña* (...)

¹Çanga Lügati'nde (ج و ز) kökünden türeyen kelimelerin sayısı seksen olarak verilmiştir. Hâlbuki 56 : 7'de geçen *ezvâc* kelimesi ile birlikte bu sayı seksen bir olmalıdır.

T40: (...) *pes ol vakt kim tamām eyledi Zeyd andan, hācatı; çiftlendürdük sana anı (...)*

b. *kezālike ve zevvecnāhum bi hūrīn ʿīnīn.* (44 : 54)

T73: *Munda goḳ cüft ḳalnur miz kēñ közlüg kızlar.*

H2: *Anıñ meñizlig; taḳı cüftlendürdük kiñ taḳı ḳara közlügler birle.*

T40: *Ancılayın; dakı çift eyledük anlara, karası gey kara, akı gey ak gözlüleri ulu gözlüler.*

c. (...) *ve zevvecnāhum bi hūrīn ʿīnīn.* (52 : 20)

T73: (...) *cüftlük bergey miz anlarḳa ürüñ kēñ közlüg.*

H2: (...) *taḳı cüftlendürdük anlarını kiñ taḳı ḳara közlüg birle.*

T40: (...) *dakı çiftlendürdük anlara hūrıları: karası gey kara, aḳı gey ak gözlü, ulu gözlüler.*

2. “sınıflara ayırmak”

ev yuzevvicuhum zıkrānen ve ināsen (...) (44 : 50)

T73: *azu cüft bërür anlarḳa erkekler tişiler ḳalur (...)*

H2: *yā cüft ḳalu birür ya ʿnīnev'ḳalu birür irkekler taḳı tişiler (...)*

T40: *yā çiftlendürür anları irkekler dakı dişiler (...)*

3. “takrîn etmek (yakınlaştırmak, bir araya getirmek)”

ve izā en-nufūsu zuvvicet. (81 : 7)

T73: *ḳaçan et'özleri cüft ḳalınsa.*

H2: *taḳı ol vaḳtın tenler cüft ḳalındı.*

T40: *dakı ḳaçan canlar çiftlenile ya ʿnīten ile yā hūrī-y-ıla.*

Zevvece fiiline metinlerimizde verilen karşılıkları bir de toplu olarak görelim:

“**nikâhlamak, evlendirmek**” T73 *tişiligke bër-* (33 : 37), *cüft ḳalıñ-* (44 : 54), *cüftlük bër-* (52 : 20) H2 *cüftlendür-* T40 *çiftlendür-* (33 : 37; 52 : 20), *çift eyle-* (44 : 54); “**sınıflara ayırmak**” (42 : 50) T73 *cüft bër-* H2 *cüft ḳalu*

bir-~nev^c kılu bir- T40 *çiftlendür-*; “**takrîn etmek (yakınlaştırmak, bir araya getirmek)** (81 : 7) T73 *cüft kıln-* H2 *cüft kıln-* T40 *çiftlenil-*.

Buradan anlaşılıyor ki *zevce* fiili her üç metinde de *cüft-çift* isminin çeşitli yardımcı fiillerle ve isimden fiil yapan eklerle oluşmuş fiil biçimleriyle karşılanmıştır.

(ج و ح) kökünden türeyen *zevc* kelimesi ise tesniye (*zevceyn~zevcân*) ve cem (*ezvâc*) şekilleri ile birlikte toplam 76 kez geçmektedir. Çanga Lügati'nde bu kelimenin anlamları “eş, karı, kadın, hanım, zevce; eşler, zevceler; eş, koca, erkek, bey; çift, çift = erkek-dişi, (erkekli-dişili) eşler; eşler, sınıflar, çiftler (= erkekler, dişiler); türler (türlü türlü), sınıflar, nev'iler” şeklinde verilmiştir. (bkz. Çanga 2007: 228b-229a) Lügatte aynı anlama gelen kelimelerin farklı morfolojik özellikler taşıdığı için farklı maddelerde verilmesi ortaya biraz karışık bir tablonun çıkmasına yol açmıştır. Hâlbuki bu özellikler dikkate alınmaksızın, kelimeler anlamlarına göre bir araya toplanırsa daha net bir tasnif yapılmış olacaktır:

1. “eş (kadın), karı, hanım, zevce” (2 : 25, 35, 234, 240-5, 240-7; 3 : 15; 4 : 1, 12, 20-4, 20-6, 57; 6 : 139; 7 : 19, 189; 9 : 24; 13 : 23, 38; 16 : 72-6, 72-10; 20 : 117; 21 : 90; 23 : 6; 24 : 6; 25 : 74; 26 : 166; 30 : 21; 33 : 4, 6, 28, 37-11, 37-39, 50-6, 50-50, 52, 53, 59; 36 : 56²; 37 : 22; 39 : 6-8; 40 : 8; 42 : 11-8; 43 : 70; 60 : 11-5, 11-12; 64 : 14; 66 : 1, 3, 5; 70 : 30)

2. “eş (erkek), koca, bey” (2 : 230, 232; 58 : 1)

3. “çift (insanlarda ve hayvanlarda erkek ve dişi cinsi; bitkilerde tür, renk)” (6 : 143; 11 : 40; 13 : 3; 20 : 53; 22 : 5; 23 : 27; 26 : 7; 31 : 10; 35 : 11; 36 : 36; 39 : 6-14; 42 : 11-11; 43 : 12; 50 : 7; 51 : 49; 53 : 45; 55 : 52; 75 : 39; 78 : 8)

4. “türler, türlü türlü” (38 : 58)

5. “grup, güruh”³ (15 : 88; 20 : 131)

Mevlüt Erten *zevc* kelimesi üzerine yaptığı bir çalışmada, kelimenin anlamlarını beş başlık altında toplamıştır: 1. Eş (karı-koca-dişi-erkek), 2. Çift (erkek-dişi vb. karşıtlar), 3. Cins, tür, çeşit, 4. Sınıf, grup, topluluk, 5. Benzeri. Erten'in *zevc* kelimesi ile ilgili anlamlandırmaları Çanga Lügati ile birtakım farklılıklar göstermektedir. Erten, kelimenin “*ezvâcun muṭahharatun*” (tertemiz eşler) şeklinde bir kelime grubu içerisinde geçtiği ayetlerde (2 : 25; 3 : 15; 4 :

² Çanga Lügati'nde bu ayetin numarası yanlışlıkla 36 : 26 olarak gösterilmiştir.

³ Çanga Lügati'nde yer almayan 56 : 7'deki *ezvâc* kelimesi de bu anlamda olmalıdır.

57) hem kadın eş hem de erkek eş anlamına gelebileceğini belirtir.⁴ (bkz. Erten 2003 : 52) Ayrıca kelimenin 9 : 24, 13 : 23, 23 : 6, 25 : 74, 40 : 8, 64 : 14'deki kullanımları için de aynı şeyin söylenebileceğini bildirir. Yazar, kelimenin “dişi ve erkek hayvan” anlamında kullanıldığı 6 : 143, 39 : 6 ve 42 : 11'de “çift” şeklinde karşılanmasının yanlış olacağını belirterek bu ayetlerin tercümelerinde kelime için “eş” karşılığını vermenin uygun olacağını belirtir. (Erten 2003 : 53) Çanga Lugati'nde kelimenin “hanımlar, eşler, zevceler” anlamında verilen 37 : 22 ve 43 : 70'teki kullanımına ve “türler (türü türü), sınıflar, nevi'ler” anlamında verilen 38 : 58'deki kullanımına ise “benzeri, misli” anlamını vermektedir. (Erten 2003 : 51)

1.2. (م ر أ) kökünün durumu

İmrae kelimesiyle ilgili olarak ise Tehzîbü'l-Luga, Cemheretu'l-Luga ve el-Muhkem'de, sadece kelime kökünün okunuşlarının yanı sıra kelimenin “erkeğin dişisi” olduğu yönünde bilgi verilmektedir. (bkz. TL : C. 15, 205; CL : C. 2, 1069; EM : C. 10, 294)

(م ر أ) kökü Kur'an'da sadece isim formunda ve toplam 38 kez geçmektedir⁵:

1. merî' “boğazdan kolayca geçen, afiyet verici” (4 : 4)
2. mer'
  - a. “erkek” (2 : 102)
  - b. “kişi” (8 : 24; 78 : 40)
  - c. “adam” (80 : 34)
3. imr'
  - a. “erkek” (4 : 176)
  - b. “adam, kimse” (19 : 28)
  - c. “kişi” (24 : 11; 52 : 21; 70 : 38; 74 : 52; 80 : 37)
4. imra'e (ts. imra'etân~imra'eteyn)
  - a. “karı, hanım” (3 : 35, 40; 7 : 83; 11 : 71, 81; 12 : 21, 30, 51; 15 : 60; 19 : 5, 8; 27 : 57; 28 : 9; 29 : 32, 33; 51 : 29; 66 : 10-6, 10-8, 11; 111 : 4)

⁴ Mevlüt Erten'in görüşlerini dayandırdığı noktalar ve konu ile ilgili açıklaması için yazarın zikredilen çalışmasına bakılabilir.

⁵ Kur'an'da 29 : 33'te geçen imra'e kelimesi Çanga Lügati'nde bulunmadığından bu lügatte verilen sıklık sayısı 37 yerine 38 olmalıdır.

b. “dişi şahıs” (2 : 282; 27 : 23; 28 : 23; 33 : 50)

c. “kadın (= evli kadın, hanım)” (4 : 12, 128)

(Çanga 2007: 477a-477b)

Problem

Zevc ve *imrae* kelimelerinin taşıdığı anlamlar karşılaştırıldığında iki kelimenin “kadın eş” anlamında ortaklaştığı görülmektedir. Bazı müfessir ve araştırmacılar Kur'an'ın bu anlam için kullandığı iki farklı kelime arasında bazı nüansların bulunabileceğini düşünmüş ve konuya eğilmişlerdir. Arapçanın en eski sözlüklerinin hakkında bilgi vermediği bu konu ile ilgili bilgiler, söz konusu kimselerin tartıştığı ve öne sürdüğü kadardır. Bu kimselerden Mısırlı Müfessir Aîşe Abdurrahman, “Kur'an'ın maddi ve manevi bir uyum hâli olarak tanımladığı karı-koca arasındaki ailevi münasebetin devam ettiği durumlarda *zevc* kelimesini, bu uyumun bozulduğu durumlarda *imrae* kelimesini kullandığını” bildirerek iki kelime arasındaki nüansı böylece tespit etmiştir. (Koç 1998 : 65-66) Müfessir, Kur'an'ın Hz. Âdem'in “eşi” Hz. Havva için “*zevc*” kelimesini kullanırken “karı ile koca arasında inanca dayalı bir ayrılığın söz konusu olduğu” Hz. Nûh, Hz. Lût ve Firavun'un “karıları” için *imrae* kelimesini kullandığını örnek göstermektedir. Ayrıca Hz. Zekeriya'nın karısının kısırlığından yakındığı ve bir evlat için Allah'a yakardığı ayetlerde karısının “*imrae*” kelimesiyle, fakat kendisine karısının durumunun düzeltildiği bilgisi verildiği ve Hz. Yahya ile müjdelendiği zaman *zevc* kelimesiyle nitelendiği örneğini de iddiasına kanıt olarak sunmaktadır. Konuyu Hz. İbrahim, İmran ve Aziz'in karılarının durumunu da katarak ele alan Dücan Cündioğlu ise *zevc* kelimesinin “sadakât, muhabbet, vilâdet ve nikâh”; buna mukabil *imrae* kelimesinin “ihanet, inanç farklılığı, dulluk ve kısırlık” unsurları söz konusu olduğunda kullanıldığını belirterek iki kelime arasındaki ayrıma “ihanet ve dulluk” unsurlarını eklemiştir. Çünkü Aziz'in karısı ihanet, İmran'ın karısı dulluk, Hz. İbrahim'in karısı da kısırlık özellikleriyle Kuran metninde geçmektedir. Bu kelimelerin Kuran'a has bir kullanım inceliğine sahip olduğunu, mevcut çevirilerin bu inceliği görmeyerek “hatun, hanım, eş, karı, kadın” şeklindeki karşılıkları gelişigüzel bir tarzda kullandığını belirten yazar iki kelime arasındaki nüansları böylece anlam unsurları hâlinde sistematize etmiş ve *zevc* kelimesi için “eş”, *imrae* kelimesi için ise “karı, kadın” karşılıklarını teklif etmiştir. (bkz. Cündioğlu 2011: 73-74)

2. İnceleme

Zevc ve *imrae* kelimelerinin yukarıda bazı müfessir ve araştırmacılarca öne sürülen nüanslarını sorgulamak için, ilgili ayetlerde bu kelimelerin bağlam

içerisinde kazandıkları olumlu veya olumsuz anlam özelliklerine bakmak gerekecektir.

2.1. Zevc kelimesinin geçtiği ayetler ve anlam özellikleri

Zevc kelimesi çoğunlukla genele hitap eden durum ve hükümler bildiren ayetler içerisinde geçmektedir. 2 : 234, 240-5, 240-7; 4 : 12, 20-4, 20-6 numaralı ayetlerde, kocasının ölümü hâlinde dul kalacak kadının bazı durumları, miras, vasiyet ve mehir konuları işlenmektedir. 4 : 1; 7 : 189; 16 : 72-6, 72-10; 30 : 21; 39 : 6-8; 42 : 11-8 numaralı ayetlerde ise insanın tek bir nefisten yaratıldığı ve ondan da eşinin yaratıldığı anlatılmaktadır. 9 : 24'te iman edenlere hitaben, "Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevgili" olmaması gereken unsurlar arasında "eşler" de sayılmaktadır. 26 : 166'da, Allah'ın kendileri için yarattığı "eşler"i bırakıp erkeklere yönelen Hz. Lût kavminin haddi aşan, sapık bir kavim olduğu belirtiliyor. 33 : 53'de Hz. Peygamber'den sonra eşlerini nikâhlanan müminlere haram kılındığı bildirilmektedir. Nitekim 33 : 6'da onların "müminlerin anaları" olduğu belirtilmektedir. 33 : 59'da Hz. Peygamber'e; hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına bir ihtiyaç için dışarı çıktıklarında tanınmaları ve incitilmemeleri için üzerlerine örtülerini almalarını söylemesi buyuruluyor. 33 : 50-6'da ise yine Hz. Peygamber'e mehirlerini vermiş olduğu eşlerinin kendisine helâl kılındığı bildiriliyor. Bütün bu ayetlerde "eşler" hakkında çeşitli hükümler bulunmaktadır ve herhangi bir olumlu veya olumsuz niteleme söz konusu değildir. 33 : 37-11, 37-39, 50-50, 52 ve 70 : 30 numaralı ayetler de bu niteliktedir.

Bazı ayetlerde ise doğrudan, bilinen şahısların eşleri konu edilmektedir. 33 : 6, 28, 50-6, 53, 59 ve 66 : 1, 3, 5'te Hz. Peygamber'in eşleri; 2 : 35; 7 : 19; 20 : 117'de konu edilen Hz. Âdem'in; 21 : 90'da Hz. Zekeriya'nın ve 33 : 37-11'de bahsedilen ise Zeyd b. Hârise'nin eşidir.

Zevc kelimesinin hangi durumlarda kullanıldığını tam olarak tespit edebilmek için olumlu veya olumsuz bir takım unsurların söz konusu edildiği ayetlere bakmak gerekir:

➤ Bazı ayetlerde, *zevc* kelimesi yanına gelen bir takım kelimelerle olumlu nitelenmiştir.

2 : 25, 3 : 15 ve 4 : 57'de; iman edenlere, yararlı iş görenlere ve sakınlara cennette verilecek nimetler sıralanmaktadır. Bu nimetlerden birisi de "tertemiz, pak eşler" (**ezvâcun muṭahharatun**)dir. Bunlar, hem cismani hem de manevi kirlilerden arınmış zevç ve zevcelerdir. (Yazır 1992 : 241)

“Maddi ve manevi kirlerden arınmış” anlamına gelen “muṭahharatun” ismi-mefʿûlüyle nitelenen zevce kelimesi olumlu bir anlam yüklenmiştir.

Örneğin;

*ve beşşiri ellezîne āmenū ve ʿamilū eş-şālīhāti enne lehum cennātin tecrī min taḥtihā el-enhāru kullemā ruziḳū minhā min şemeratin rizḳan ḳālū hāzā ellezī ruziḳnā min ḳablu ve utū bihī muteşābihen ve lehum fiḥā **ezvācun** muṭahharatun ve hum fiḥā ḥālidūn (2 : 25)*

“İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyada bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz **eşler** de vardır. Ve onlar orada ebedî kalıcıdır.” (KKAM 2002 : 5-6)

13 : 23 ve 40 : 8’de cennetliklere, o mekânda kendileriyle beraber olacak kimseler müjdelenmektedir. Bunlar arasında o kimselerin “eşlerinden salih olanlar” da (**men şaleha min ezvācihim**) vardır:

Örneğin;

*cennātu ʿadnin yedḥulūnehā ve **men şaleha** min ābā’ihim ve **ezvācihim** ve zurriyyātihim ve el-melā’iketu yedḥulūne ʿaleyhim min kulli bābin (13 : 23)*

“(O yurt) Adn cennetleridir; oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlarla beraber girecekler, melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır.” (KKAM 2002 : 238)

25 : 74’te, tövbe edip iyi iş görenlere öğretilen bir dua bulunmaktadır. Burada o kimselerin Allah’tan kendilerine bağışlamasını istedikleri şeylerden birisi de eşlerden “göz aydınlığı olacak, hayırlı gelecek” (**ḳurrete a’yunin**) olanlardır:

*ve ellezîne yeḳülūne rabbenā heb lenā min **ezvācinā** ve zurriyyātinā ḳurrete a’yunin vec’alnā li el-mutteḳīne imāmen (25 : 74)*

“(Ve o kullar): Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kul! derler.” (KKAM 2002 : 356)

Bu ifadeler zevce kelimesini olumlu niteledikleri kadar kelimenin bunların aksi niteliğindeki unsurlar tarafından da nitelenebileceğini göstermektedir. Örneğin; “tertemiz eşler” nitelemesi tertemiz olmayan eşlerin de bulunabileceğini, “eşlerinden salih olanlar” nitelemesi salih olmayan eşlerin

de bulunabileceğini, “göz aydınlığı olacak eşler” nitelemesi “hayırsız gelecek” eşlerin de bulunabileceğini göstermektedir.

➤ 2 : 35, 7 : 19 ve 20 : 117’de kelime, Hz. Âdem’in eşi Hz. Havvâ itibariyle geçmektedir. Burada, Hz. Âdem ve eşini şeytana karşı uyaran ve yasak ağaca yaklaşmamalarını öğütleyen Allah Teâlâ onlara cennet bahşetmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla olumlu bir anlam söz konusudur.

Örneğin;

ve kulnâ yâ âdemuskun ente ve zevcuke el-cennete ve kulâ minhâ rağaden hayşu şitumâ ve lâ taqrabâ hâzihî eş-şecerate fe tekünâ min ez-zâlimîn (2 : 35)

“Biz: Ey Âdem! Sen ve **eşin** (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.” (KKAM 2002 : 7)

➤ 43 : 70’te ise mümin ve müslimlere ve onların eşlerine hitaben şöyle denilmektedir:

udhulû el-cennete entum ve ezvâcukum tuhberûn

“Siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete giriniz!” (KKAM 2002 : 483)

➤ Mü’minûn sûresinin ilk on ayetinde felâha eren müminlerin özellikleri arasında gösterilen “iffetini koruma” özelliğinin 6. ayette “ancak eşleri ve ellerinin sahip oldukları hariç” şeklinde istisnası belirtilmektedir. Böylelikle eşler arasında, bu manada bir serbestlik tanınmakta ve “iffet” bir sadakat unsuru olarak “ihanel”in karşısına çıkmaktadır:

illâ ‘alâ ezvâcihim ev mâ meleket eymanuhum fe innehum gayru melûmîne (23 : 6)

“Ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (câriyeleri) hariç. (Bunlarla ilişkilerden dolayı) kınanmış degillerdir.” (KKAM 2002 : 331)

➤ Aşağıdaki ayette, müşrik erkeklerin mal paylaşımı açısından “zevcelerine” karşı oldukça adaletsiz bir uygulama içerisinde oldukları görülmektedir.

ve kâlû mâ fî buṭûni hâzihî el-en‘âmi ḥâlîşatun li zükürinâ ve muḥarramun ‘alâ ezvâcinâ ve in yekun meyteten fe hum fîhi şurakâ’u se yeczihim vaşfehüm innehû ḥakîmun ‘alîmun (6: 139)

“Dediler ki: «Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haram kılınmıştır. Şayet (yavru) ölü doğarsa, o zaman (kadın erkek) hepsi onda ortaktır.» Allah bu değerlendirmelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz ki O hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.” (KKAM 2002 : 137)

➤ Cahiliye döneminin uygulamalarından birisi de zihâr adeti idi.

Sözlükte “sırt, arka, yüzey” gibi anlamları bulunan zahr kelimesiyle ilişkili olan zihâr terimi kocanın, kendisine haram kılmak amacıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir. (Yaman 1991 : 387)

“Sen bana anamın sırtı gibisin” şeklinde bir cümle ile kocasının kendisini her türlü haktan mahrum bırakarak yalnızlığa ittiği “zevce”, üstelik nikah bağı devam ettiği için başka bir yol da seçemezdi. Dolayısıyla burada, bilhassa cinsî açıdan, tamamen kopmuş bir karı-koca ilişkisi söz konusudur.

mā ce‘ale Allāhu li raculin min albeyni fī cevfihi ve mā ce‘ale ezvācekumullāi tuzāhirūne minhunne ummehātikum ve mā ce‘ale ed‘iyā‘ekum ebnā‘ekum zālikum avlukum bi efvāhikum ve Allāhu yeūlu el-aa ve huve yehdī es-sebīle (33 : 4)

“Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadığı gibi, «zihâr» yaptığınız eşlerinizi de analarınız yerinde tutmadı ve evlâtlıklarınızı da öz oğullarınız olarak tanımadı. Bunlar sizin aızlarınıza geliveren sözlerden ibarettir. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola O eriştirir.” (KKAM 2002 : 409)

➤ 24 : 6’da “eşe zina suçlamasında bulunulması hâlinde” şahitliğin nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. Bu suçlama Kur’an’ın önerdiği şekilde şahitlik ederek ispatlanmadığı müddetçe “ihanet” sayılamaz. Zina suçlaması, aynı zamanda, eşler arasında manevî uyumu bozucu bir durum olarak “zevc”likten “imrae”liğe geçmenin koşulları hakkında bir ipucu niteliğindedir.

ve ellezīne yermūne ezvācehum ve lem yekun lehum űuhedā‘u illā enfusuhum fe űehādetu eadihim erbe‘ū űehādātin bi Allāhi innehū le min eű-űādīine (24 : 6)

“Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesidir.” (KKAM 2002 : 340)

➤ Aşağıdaki ayette “zevceleri”nin Hz. Peygamber’den dünya hayatının süsünü istemeleri hâlinde Allah Teâlâ’nın, Resûlüne onları kendinden uzaklaştırma yahut boşama hakkı vermesi anlatılmaktadır:

yā eyyuhā en-nebiyyu kul li ezvācike in kuntunne turidne el-ḥayāte’-d-dunyā ve zīnetehā fe te’āleyne umetti’kunne ve userriḥkunne serāḥan cemīlen (33 : 28)

“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahım) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim.” (KKAM 2002 : 412)

➤ Taberi ve Razi tefsirlerinde verilen bilgilere ve aktarılan rivayetlere göre Hz. Peygamber'in Mâriye ile baş başa kalmasından ötürü diğer bir zevcesi kıskançlık etmiş (Hafsa veya Âişe), kendisi de onların rızasını gözeterek Mâriye'yi kendisine haram kılmıştır. Ayrıca kendilerinden bunu bir sır olarak saklamalarını istemiş, fakat içlerinden biri bu olayı diğerlerine duyurmuştur. 66 : 1, 3 numaralı ayetlerin nüzûl sebepleri bu olaylar olsa da olmasa da "zevceler"in, Hz. Peygamber'i Allah'ın helal kıldığını haram kılma" durumuna düşürecek bir davranışta ve "sırrı fâş etme" gibi bir yanlışta buldukları görülmektedir.

yā eyyuhā en-nebiyyu lime tuḥarrimu mā eḥalle Allāhu leke tebtēgī merzāte ezvācike ve Allāhu ḡafūrun raḥīmun (66 : 1)

“Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (KKAM 2002 : 561)

ve iz eserra en-nebiyyu ilā ba’zi ezvācihī ḥadīşen fe lemmā nebbe’et bihī ve aḫherahū Allāhu ‘aleyhi ‘arrafe ba’zahū ve a’raza ‘an ba’zin fe lemmā nebbe’ehā bihī kālet men enbe’eke hāzā kāle nebbe’eniye el-‘alīmu el-ḥabīr (66 : 3)

“Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi.” (KKAM 2002 : 561)

Nitekim 66 : 4’te Hz. Peygamber’in zevcelerine “kalpleriniz kaydı” denmekte ve onlardan Allah’a tövbe etmeleri istenmektedir. Hz. Peygamber’e karşı birbirlerine arka çıkmaları hâlinde Allah’ın, Cebrail’in ve salih müminlerin Peygamber’in yardımcısı olacakları bildirilmektedir. 66: 5’te yine

zevceleri, eğer Hz. Peygamber kendilerini boşarsa ona “kendilerinden daha hayırlı” zevceler verileceği bildirilerek uyarılmıştır:

*‘asā rabbuhū in ʔallaḳakunne en yubdilehū **ezvācen** ḥayran minkunne muslimātın mu'minātın ḳānitātın tā'ibātın ‘ābidātın sā'ihātın şeyyibātın ve ebkāran (66 : 5)*

“Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, sizden daha iyi, kendini Allah'a veren, inanan, sebatla itaat eden, tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bākire eşler verebilir.” (KKAM 2002 : 562)

➤ Zeyd b. Hârise, Hz. Peygamber'in evlatlığı ve azatlısıdır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in bu şahsı çok sevdiği ve onu öz halasının kızı Zeyneb bint Caḥş ile evlendirdiği, fakat bu evliliğin geçimsizlik yüzünden daha sonra sonlandığı belirtilmektedir. (bkz. Erul 2013 : 320) 33 : 37'de Hz. Peygamber'in Zeyd'e eşini yanında tutması gerektiğini öğütlediği görülmektedir:

*ve iz teḳūlu lillezī en‘ame Allāhu ‘aleyhi ve en‘amte ‘aleyhi emsik ‘aleyke **zevceke** vetteḳillāhe ve tuḥfī fī nefsike mā Allāhu mubdīhi ve taḥşā en-nāse ve Allāhu eḥaḳḳu en taḥşāhu fe lemmā ḳazā zeydun minhā veṭaran zevvecnā kehā li key lā yekūne ‘alā el-mu'minīne ḥaracun fī **ezvāci** ed‘iyā'ihim izā ḳazav minhunne veṭaran ve kāne emrullāhi mef'ūlen (33 : 37-11, 37-39)*

“Resūlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork! diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişkisini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.” (KKAM 2002 : 414)

Ayette Zeyneb binti Caḥş zevce kelimesiyle nitelenmiştir. Ayetin içeriğine bakıldığında Hz. Peygamber'in bu öğüdü sırasında Zeyd ile Zeyneb binti Caḥş'ın geçimsizlik yaşadıkları fakat hâlâ nikâhlı buldukları görülmektedir.

➤ 60 : 11-5, 11-12 numaralı ayette müminlerin “zevcelerinin” kafirlerin safına geçmeleri hâlinde ödedikleri mehir nedeniyle yaşayacakları maddî zararın nasıl telâfi edilmesi gerektiği anlatılmaktadır:

*ve in fātekum şey'un min **ezvācikum** ilā el-kuffāri fe‘āḳabtum fe ātū ellezīne zehebet **ezvācuhum** mişle mā enfeḳū vetteḳullāhe ellezī entum bihi mu'minūn (60 : 11-5, 11-12)*

“Eğer eşlerinizden biri, sizi bırakıp kâfirlere kaçarsa, siz de (onlarla savaşta) galip gelerseniz, eşleri gitmiş olanlara (ganimetten), harcadıkları kadar verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının.” (KKAM 2002 : 550)

➤ 64 : 14'te, “zevceleri”nden onlara “düşman olanlar” olduğu belirtilerek müminler uyarılmakta, fakat onları affetmenin Allah katında daha makbul bir davranış olduğu belirtilmektedir. Buradan, söz konusu eşlerin sergilediği düşmanlığın affedilebilir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

yā eyyuhā ellezīne āmenū inne min ezvācikum ve evlādikum ‘aduvven lekum fahzerūhum ve in ta‘fū ve taşfehū ve tağfirū fe inne Allāhe ğafūrun raḥīmūn (64 : 14)

“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, kusurlarını örterseniz, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (KKAM 2002 : 558)

2.2. İmrae kelimesinin geçtiği yerler ve anlam özellikleri

İmrae kelimesi, 4 : 12 ve 4 : 128'de genele hitap eden ayetler içerisinde geçmektedir. Burada kelime bilinen bir şahsın “karısı” olarak değil, “dişi kimse, bayan” anlamındadır. 4 : 12'de *kelāle* yani “ana, baba ve çocuğun bulunmaması, sadece ikinci dereceden yakınların bulunması” hâlindeki bir “kadın”ın veraseti konu edinilmektedir. 4 : 128'de ise kocasının geçimsizliği yahut kendisinden yüz çevirmesi durumunda bir “kadın”ın yapması gerekenlerden bahsedilmektedir.

Kelimenin geçtiği diğer ayetlerde bilinen şahısların karılarından söz edilmektedir. 3 : 35'te İmran'ın; 3 : 40; 19 : 5, 8 ve 21 : 90'da Hz. Zekeriya'nın; 7 : 83; 11 : 81; 15 : 60; 27 : 57; 29 : 32, 33 ve 66 : 10-8'de Hz. Lût'un; 66 : 10-8'de Hz. Nûh'un; 11 : 71 ve 51 : 29'da Hz. İbrahim'in; 12 : 21, 30 ve 51'de Azîz-i Mısır'ın; 28 : 9 ve 66 : 11'de Firavun'un ve 111 : 4'te Ebû Leheb'in karısı konu edilmektedir.

➤ İmrae kelimesiyle nitelenen kişilerden birisi, İmran'ın karısıdır ve 3 : 35'te, doğacak çocuğunu rabbine adayacağını söylemektedir:

iz kâleti imra'etu ‘imrāne rabbi innī nezertu leke mā fī baḥnī muḥarraran fe teḫabbel minnī inneke ente es-semī‘u el-‘alīm (3 : 35)

“İmrân'ın karısı şöyle demişti: «Rabbim! Karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım. Adağımı kabul buyur. Şüphesiz (niyazımı) hakkıyla işiten ve (niyetimi) bilen sensin.»” (KKAM 2002 : 52)

Çocuğu doğmadan önce İmran vefat etmiştir. İmran'ın karısı, “zevc”i vefat ettiği için kelimenin ihtiva ettiği en temel anlam olan “eşlik” ortadan kalkmış ve “nikâh” son bulmuştur. Dolayısıyla *imrae* kelimesinin kullanım durumlarından birisi yefat yahut diğer gerekçelerle nikâhın son bulması ile meydana gelen dulluk hâlidir.

➤ 3 : 40 ve 19 : 5, 8 numaralı ayetlerde, Hz. Zekeriya'nın kendisine hayırlı bir nesil vermesi için rabbine dua ettiği ve meleklerin ona Yahya'yı müjdelediği kısımlar anlatılmaktadır. Bu ayetlerde Hz. Zekeriya'nın eşi *imrae* kelimesiyle tanımlanmaktadır:

ķāle rabbi innī vehene el-‘azmu minnī vešte‘ale er-ra’su şeyben ve lem ekun bi du‘ā’ike rabbi şekıyyen * ve innī ħıftu el-mevāliye min verā’ī ve kānetimra’etī ‘ākiran feheb lī min ledunke veliyyen (19 : 4-5)

“Rabbim! dedi, benden (vücudumdan), kemiklerim zayıfladı, saçım başım ağardı. Ve ben, Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbaht olmadım. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver.” (KKAM 2002 : 290)

ķāle rabbi ennā yekūnu lī ğulāmun ve kānetimra’etī ‘ākiran ve ķad belega’tu min el-kiberi ‘itiyyen (19-8)

“Zekeriyya: Rabbim! dedi, karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?” (KKAM 2002 : 290)

ķāle rabbi ennā yekūnu lī ğulāmun ve ķad belega’niye el-kiberu vemra’etī ‘ākiran ķāle kezālīke Allāhu yef‘alu mā yeşā’ (3 : 40)

“Zekeriyya: Rabbim! dedi, bana ihtiyarlık gelip çattığına, üstelik karım da kısır olduğuna göre benim nasıl oğlum olabilir? Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir; Allah dilediğini yapar.” (KKAM 2002 : 52)

Fakat daha sonra Hz. Zekeriya'nın eşi, Allah Teâlâ tarafından ıslah edilip durumu düzeltilince, *zevc* kelimesiyle tanımlanmıştır:

festecebnā lehū ve vehebnā lehū yaĥyā ve aşlaĥnā lehū zevcehū innehum kānū yusārī‘ūne fī el-ĥayrāti ve yed‘ūnenā raġaben ve raheben ve kānū lenā ĥāşī‘īne (21 : 90)

“Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı verdik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar (bütün bu peygamberler), hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.” (KKAM 2002 : 318)

11 : 71-72 ve 51 : 28-29 numaralı ayeterde ise Lût kavmine gelen meleklerin Hz. İbrahim'e konuk olup kendisini ve eşini İshak ve Yakup ile müjdeledikleri kısımlar anlatılmaktadır. Burada Hz. İbrahim'in eşi *imrae* kelimesiyle tanımlanmıştır:

vemra'etuhū kā'imetun fe zāhiket fe beşşernāhā bi ishāka ve min verā'i ishāka ya'kūb * kālet yā veyletā e elidu ve ene 'acūzun ve hāzā ba' lī şeyhan inne hāzā le şey'un 'acīb (11 : 71-72)

“O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'tı, İshak'ın ardından da Ya'kub'u müjdeledik. (İbrahim'in karısı:) Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağı? Bu gerçekten şaşılacak bir şey! dedi.” (KKAM 2002 : 216)

fe evcese minhum hīfeten kālū lā tehaf ve beşşerūhu bi gūlāmin 'alīm * fe aķbeleti imraetuhū fī şarratin fe şakket vechehā ve kālet 'acūzun 'akīm (51 : 28-29)

“Derken onlardan korkmaya başladı. «Korkma» dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler. Karısı çığlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak: «Ben kısır bir kocakarıyım!» dedi.” (KKAM 2002 : 515)

Bu müjdelenmeden, metinde lâfzen geçmese de, Hz. Zekeriya'nın eşi için söz konusu olan islahın Hz. İbrahim'in eşi için de gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ikisi de “zevc”liğe geçiş yapmıştır denebilir.

Yukarıda zikredilen müfessir ve araştırmacılar, bu ayetlerden yola çıkarak Hz. Zekeriya ve Hz. İbrahim'in “karı”larının “kısırlık” nedeniyle *imrae* kelimesiyle nitelendiklerini belirtmiştir.

Dikkat edilirse Hz. Zekeriya karısını ‘*āķir* olarak tanımlamaktadır. ‘*āķir* kelimesi, “hurma ağacı kesmek yahut deve kesmek, boğazlamak” anlamındaki ‘*aķara* fiilinin ism-i faili olup “kesen” anlamına gelmektedir. Kelimenin anlamından bu çocuksuzluk hâlinin kadının vücudunun iç yapısından yani “çocukların ölü doğmasından” kaynaklanan geçici bir hâl olduğu anlaşılmaktadır.⁶

Hz. İbrahim'in karısı ise kendisini ‘*acūzun* ‘*aķīm* olarak tanımlamaktadır. ‘*aķīm* kelimesi Kur'an'da “hayırsız, fayda vermeyen, kurumuş” anlamlarında kıyamet gününü ve Âd kavmine gönderilen rüzgârı nitelemiştir. İki yerde ise “çocuksuzluk hâ li”ni anlatmak amacıyla insanı nitelemiştir. Kur'an'da Allah'ın rahmetinin önünde “müjdecî” olarak gönderdiğini belirttiği yani “velūd” olan rüzgâr, bu kez bir kavmi helâk etmek

⁶ <http://www.islamnoon.com/AQER.pdf>

üzere Allah tarafından gönderilmiş “hayırsız” ve “kısır” bir rüzgârdır. Kıyamet günü ise o gün yapılanların “fayda vermeyeceği, sonuç vermeyeceği” yani “kısır” bir gündür. Bu kullanımlardan, ‘*aķīm* ile kastedilen çocuksuzluk hâlinin kalıcı bir hâl olduğu anlaşılmaktadır. “Doğurganlığı olmayan bir kocakarı” anlamındaki ‘*acūzun* ‘*aķīm* ifadesinden bunun sebeplerinden birisinin de yaşlılık olduğu anlaşılmaktadır.

Bu iki çiftin yaşadığı “çocuksuzluk” probleminde kocaların yaşlı olmasının da payı vardır. Nitekim 3 : 40 ve 19-8’de Hz. Zekeriya kendisinin *kiber* (yaşlılık, kocama) çağında olduğunu söylemekte, 19 : 5’te ise “kemiklerim gevşedi, saçım bembeyaz alev misali tutuştu” diyerek *kiber*’liğin boyutlarını ileri bir derecede olduğunu açıklamaktadır. Hz. İbrahim’in de oldukça yaşlı olduğu, eşinin kendisi için kullandığı ve “ihtiyar” anlamına gelen *şeyh* kelimesinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem kadınların doğurganlık çağını geçme hem de erkeklerin kuvvetten düşme unsurunu da kapsaması bakımından Hz. Zekeriya ve Hz. İbrahim’in eşlerinin durumlarının “kısırlık” yerine “üreme imkânının olmaması” şeklinde tanımlanması daha doğru olacaktır.

Bu noktada bir meseleye temas etmek gerekmektedir. Hz. Zekeriya’nın eşinin kısır iken *imrae* kelimesiyle nitelenip Allah Teâlâ’nın durumunu ıslah etmesinden sonra *zevc* kelimesiyle nitelenmesi, iki kelime arasındaki nüansa dikkati çeken müfessir ve araştırmacıların öne sürdüğü en önemli kanıt durumundadır. Hâl değişikliği kelime değişikliğini beraberinde getiriyorsa,

a. Azîz-i Mısır’ın karısı “ihânet” nedeniyle *imrae* kelimesiyle nitelenmişse henüz bu yelteniş gerçekleşmeden neden yine *imrae* kelimesiyle nitelenmiştir?

b. Firavun’un karısı “inanç farklılığı” nedeniyle *imrae* kelimesiyle nitelenmişse, kendisi henüz iman etmemişken neden yine *imrae* kelimesiyle nitelenmiştir?

O hâlde 12 : 21’de Azîz-i Mısır’ın karısının henüz ihânet etmediği ve 28 : 9’da Firavun’un karısı Hz. Musa’nın peygamberliğine iman edip “inanç farklılığı” doğmadan önce bu kimselerin *imrae* kelimesiyle nitelenmelerinin başka bir sebebi olmalıdır. İlgili ayetlere tekrar bakılacak olursa iki ayette ortak olan bir ifade göze çarpmaktadır:

ve kâle ellezî iŝterâhu min miŝra li imra’etihî ekrimî meŝvâhu ‘asâ en yenfe‘anâ ev netteħizehû veleden ve kezâlike mekkennâ li yūsufe fî el-arzi ve li nu‘allimehû min te’vîli el-eħādîŝi ve Allâhu ğâlibun ‘alâ emrihî ve lâkinne ekŝera en-nâsi lâ ya‘lemüne (12 : 21)

“Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: «Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. **Veya onu evlât ediniz.**» İşte böylece (Mısır'da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yusuf'u o yere yerleştirdik. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.” (KKAM 2002 : 224)

ve *ķāletimra'etu fir'avnne ķurratu 'aynin lī ve leke lā taķtulūhu 'asā en yenfē'anā ev netteķizehū veleden* ve *hum lā yeķ'urūne* (28 : 9)

“Firavun'un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına:) Benim ve senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, **ya da onu evlât ediniz,** dedi. Halbuki onlar (işin sonunu) sezemiyorlardı.” (KKAM 2002 : 376)

Ayetlerde geçen *ev netteķizehū veleden* (veya onu evlat ediniz) ifadesinden, söz konusu çiftlerin bir “çocuksuzluk” sorunu yaşadığı görülmektedir. Bu sorunun nereden kaynaklandığı hakkında Kur'an'da bir bilgi bulunmasa da Hz. Zekeriya ve Hz. İbrahim'in yaşadığı durumlardan örnekseme yapılarak sorunun kısırlık, yaşlılık sebebiyle doğurganlık çağının geçmesi yahut kuvvetten düşme gibi sebeplerin rol oynadığı düşünülebilir.⁷

➤ Araştırmacıların; Hz. Lût, Hz. Nûh ve Firavun'un karıları için *imrae* kelimesinin kullanılmasının gerekçesi olarak inanç farklılığını gösterdikleri yukarıda belirtilmişti.

66 : 10-6, 10-8 numaralı ayette kâfirlere örnek olarak Hz. Lût ve Hz. Nûh'un karılarının durumu örnek olarak gösterilmekte ve cehennemliklerden olacakları bildirilmektedir. Çünkü kocalarına hıyanet etmişlerdir. Fakat bu ihanet aldatma anlamında bir ihanet değildir. Bazı rivayetlere göre Hz. Lût'un karısı kötü niyetli olduklarını bildiği hâlde kavmine, evlerine gelen erkek ziyaretçilerin yerini göstermiş; Hz. Nûh'un karısı ise kavmi ile birlik olup kendisiyle alay edenlerden olmuştur. Rivayetler bir kenara bırakılırsa, bu kadınların hangi suçlarından ötürü böyle nitelendikleri bildirilmemiştir. Fakat Kur'an'ın verdiği bilgilerden bu kişilerin “Allah'ın dinine” aleyhte hareket ettikleri anlaşılabilir.

ķarabe Allāhu meķelen li elleķzīne keķerū emra'ete Nūķin vemra'ete Lūtin ķānetā taķte 'abdeyni min 'ibādīnā ķāliķayni fe ķānetāhumā fe lem yuķniyā 'anhumā min Allāķi ķey'en ve ķīle edķulā en-nāra me'a ed-dāķilīne (66 : 10-6, 10-8)

⁷ Bazı kaynaklarda Azîz-i Mısır'ın “innîn” yani iktidarsız, güçsüz bir kimse olduğu yazılıysa da bunlar rivayetten öteye giden bilgiler değildir. (bkz. PTA 2004 : 388; Akdağ 2009 : 69)

“Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin! denildi.” (KKAM 2002 : 562)

Nitekim 7 : 83; 11 : 81; 15 : 60; 27 : 57 ve 29 : 32, 33 numaralı ayetlerde Hz. Lût'un, karısı hariç, kendisi ve ailesinin, kavminin zulmünden kurtarılacağı bildirilmektedir.

Örneğin;

ve lemmâ en cā'et rusulunā lūṭan sī'e bihim ve zāka bihim zer'ân ve kâlū lā teḥaf ve lā taḥzen innā muneccūke ve ehleke illā **emra'eteke** kānet min el-ğābirīne (29 : 33)

“Elçilerimiz Lût'a gelince, Lût onlar hakkında tasalandı ve (onları korumak için) ne yapacağını bilemedi. Ona: Korkma, tasalanma! Çünkü biz seni de aileni de kurtaracağız. Yalnız, (azapta) kalacaklar arasında bulunan karın müstesna, dediler.” (KKAM 2002 : 389)

Firavun'un karısı, Hz. Musa'nın peygamberliğine iman etmiş ve Allah yolunu Firavun'un sahip olduğu ihtişama tercih etmiş, bu nedenle de Allah Teâlâ tarafından iman edenlere örnek gösterilmiş bir kadındır. Rivayetlere göre ismi Asiye olan bu kadın iman edışı sebebiyle Firavun tarafından büyük zulüm ve işkencelere maruz bırakılarak öldürülmüştür. (bkz. Harman 1991 : 487) Hz. Musa'yı taşıyan sandığı Nil nehrinde buldukları zaman onu Firavun'dan kurtaran karısı olmuştur:

ve **kāletimra'etu** fir'avne ḵurratu 'aynin lī ve leke lā taḵtulūhu 'asā en yenfē'anā ev netteḥizehū veleden ve hum lā yeş'urūne (28 : 9)

“Firavun'un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına:) Benim ve senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniriz, dedi. Halbuki onlar (işin sonunu) sezemiyorlardı.” (KKAM 2002 : 376)

Nitekim kendisinin iman edenlere örnek gösterildiği 66 : 11'de karısı, Firavun'un zulmünden kurtulmak için Allah'a yakarmaktadır:

ve ḵarabe Allāhu meşelen lī ellezīne āmenū **emra'ete** fir'avne iz ḵālet rabbi ibni lī 'indeke beyten fī el-cenneti ve neccinī min fir'avne ve 'amelihī ve neccinī min el-ḵavmi ez-zālimīne (66 : 11)

“Allah, inananlara da Firavun'un karısını misal gösterdi. O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar! demişti.” (KKAM 2002 : 562)

Bu noktada bir meseleye daha temas etmek gerekmektedir: Yukarıda zikredilen müfessir ve araştırmacıların değinmediği Ebû Leheb'in karısı da *imrae* olarak nitelenmiştir. Kaynaklarda asıl adı Erva olduğu fakat Ümmü Cemil olarak tanındığı bildirilen Ebû Leheb'in karısı kocasıyla herhangi bir inanç farklılığı içinde değildir. Zira her ikisi de müşriktir ve İslâm peygamberinin düşmanıdır. Ebû Leheb'in alevli bir ateşe yaslanacağı ve cehennemliklerden olacağı belirtilen Tebbet sûresinde, karısının da âkıbetinin kendisi gibi olacağı bildirilmektedir:

vemraetuhû hammâlete el-ḥaṭabi (111 : 4)

“Odun taşıyıcı olarak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde karısı da (ateşe girecek).” (KKAM 2002 : 630)

Yine kaynaklarda Ebû Leheb'in iki oğlunun bulunduğu belirtilmekte, dolayısıyla “vilâdet” unsuruna da sahip oldukları görülmektedir. Tebbet sûresi nâzil olduğunda Ebû Leheb hayatta olduğuna göre “dulluk” durumu da söz konusu değildir. “İhanet” durumu da söz konusu olmadığına göre hangi sebepten ötürü Ebû Leheb'in karısı *imrae* olarak nitelenmiştir?

Bu sorunun yanıtını bulmak için “inanç farklılığı” tanımı üzerinde durmak gerekecektir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki inanç farklılığı nedeniyle *imrae* kelimesiyle nitelenme ifadesinden, olumsuzluğun sadece kadından kaynaklandığı anlaşılmamalıdır. Zira Hz. Lût ve Hz. Nûh ile karılarının durumunda olumsuz imaj “karı”nın, Firavun ile karısının durumunda ise olumsuz imaj “koca”nın üzerindedir. O hâlde, karı veya kocadan birinin olumsuz imaj taşınması kadının *imrae* kelimesiyle nitelenmesine yol açmaktadır. Ebû Leheb ve karısının durumu da göz önüne alındığında “karı-kocanın veya ikisinden birinin Allah'ın dinine düşmanlık etmesi” o çiftte kadının *imrae* olarak nitelenmesine yol açmaktadır.

➤ Tefsirlerde adı Kıtfir veya Itfir, Batılı kaynaklarda Potifar olarak geçen kişi Mısır'da üst düzey bir devlet görevlisi olup Kur'an'da “Azîz-i Mısır” şeklinde unvanıyla geçmektedir. (bkz. Harman 1991 : 338; Akdağ 2009 : 62; PTA 2004 : 387) Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yûsuf'u Azîz-i Mısır ve karısı Mısır'da köle olarak satın almıştır:

ve ḳâle ellezî iṣṣterâhu min miṣra li imra'etihî ekrimî meşvâhu 'asâ en yenfe'anâ ev netteḥizehû veleden ve kezâlike mekkennâ li yûsufe fî el-arzî ve li nu'allimehû min te'vîli el-eḥādîşi ve Allâhu ğâlibun 'alâ emrihî ve lâkinne ekṣera en-nâsi lâ ya'lemûne (12 : 21)

“Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: «Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. Veya onu evlât ediniriz.» İşte böylece (Mısır'da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüiyadaki) olayların yorumunu

öğretmemiz için Yusuf'u o yere yerleştirdik. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.” (KKAM 2002 : 224)

Fakat Yûsuf büyüyüp yetişkin hâle gelince Azîz-i Mısır'ın karısı ondan etkilenmiş ve nefsinden murat almak isteyerek kocasına ihanet etmiştir:

ve kâle nisvetun fî el-medîneti imra'etu el-‘azîzi turâvidu fetâhâ ‘an nefsihî kad şegâfehâ ħubben innâ le nerâhâ fî zâlâlin mubînin (12 : 30)

“Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Azizın karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş; Yusuf'un sevdası onun kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz.” (KKAM 2002 : 225)

Dolayısıyla *imrae* kelimesiyle nitelenme durumlarından birisi de ihanettir.

3. Tarihî Tercümelelerdeki Durum

3.1. Zevc ve İmrae Kelimelerine Verilen Karşılıklar

	zevc	imrae
T73	cüft	urağut (11 : 71; 12 : 21; 15 : 60; 19 : 5, 8; 27 : 57; 28 : 32; 51 : 29)
	tişi (4 : 20-4, 20-6; 6 : 139)	ĥatun (7 : 83; 12 : 30, 51; 28 : 9; 29 : 33; 111 : 4)
	ĥatun (33 : 28)	tişi (4 : 12, 128; 66 : 11)
		ewlûg (11 : 81)
H2	cüft	tişi
		cüft (19 : 5; 51 : 29)
T40	‘avrat	‘avrat
	çift (7 : 19; 16 : 72-6, 72-10; 39 : 6-8; 40 : 8; 42 : 11-8)	

3.2. Verilen Karşılıkların Kavram Alanları

Seçilen tarihî tercümelerde *zevc* ve *imrae* kelimeleri için *cüft-çift*, *tişi*, *ĥatun*, *urağut*, *ewlûg* ve *‘avrat* karşılıkları verilmiştir. Her bir tercümenin

verdiği karşılıkları değerlendirmeden önce bunların kavram alanlarına değinmek gerekecektir.

Türk dilinde *tîşi* adı altında genellenen “cins”, bakirelik ölçütüyle öncelikle “kız” veya “kadın” oluşa göre temel bir ayrıma götürülür. “Kızlık” durumu için ya doğrudan *kız* kelimesiyle bekâret yahut çocukluk ve ilk gençlik çağı kastedilir yahut da *kız oğlan, ekeç, anaç, kızkına* vb. çeşitli anlamlar yüklenmiş kelimeler kullanılır. “Kadınlık” durumu için ise ya doğrudan *katun~hatun, avrat, urağut* kelimeleri ile kızlık durumunun sonlandığı yahut yetişkinlik çağı kastedilir. Kadın; yaşına (karı, abuşka vb.), sosyal statüsüne (hatun, karavaş vb.), nikâh durumuna yahut kadının ilişkideki konumuna (hatun, kuma, tul, yüz görmüş, oynaş vb.) göre farklı kelimelerle adlandırılabilir. Bunlar genellikle sıfat niteliğinde olup *katun~hatun, avrat, urağut* –bazen *tîşi-* kelimelerini nitelerler. Fakat bunların yansıttığı anlam, doğrudan “kadın” anlamında kullanılan kelimelerin bünyesinde birer anlam unsuru olarak yer almaz. Örneğin; *katun~hatun, avrat* veya *urağut* dendiğinde bu kimselerin dul mu evli mi, namuslu mu ahlâksız mı, mümin mi kâfir mi, kısır mı doğurgan mı olduğu anlaşılmaz. Bunun anlaşılması için *tul, kısır, oynaş, ersek* “ahlâksız”, *saķınuk* “*takva sahibi*” gibi kelimelerle nitelenmeleri gerekir: *kısır urağut, tul avrat* vb. Ayrıca bu farklı nitelendirmeler için *katun~hatun, avrat* veya *urağut* kelimelerinden herhangi birisi tercih edilebilir. Oysa Kur’an dili için durum böyle değildir. *Zevce* ve *imrae* kelimeleri bünyesinde bazı anlam unsurları taşır ve söz konusu kişilerin sahip olduğu niteliklere göre iki kelimedenden biri kullanılır. Görüldüğü üzere, Türk dilinde bu anlamda bir ayırım bulunmayıp, mantık daha başka işlemektedir.

3.2.1. cüft

cüft kelimesi Karahanlı eserlerinden Divanü Lügati’t-Türk, Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-Hakayık’ta görülmez. Kelime ilk kez, Karahanlı Türkçesi ile yazılmış fakat hangi yüzyıla ait olduğu tartışmalı olan Kur’an tercümelerinde görülmektedir. İncelediğimiz metinlerin dışında yine en eski Kuran tercümelerinden biri olarak kabul edilen Rylands’ta da *cüft* kelimesine rastlanmaktadır. (bkz. RYN 2004 : 308) Kelimenin Kur’an tercümeleri dışındaki Karahanlı eserlerinde görülmeyip 12. yüzyıla ait Mukaddimetü’l-Edeb’de görülmesi, yazı dilinde kullanım alanına çıkış tarihi olarak 11.-12. yüzyıllar arasını işaret etmektedir. Böylece kullanım alanına çıkmış olan kelime, 14. yüzyıl Harezmi metinlerinde oldukça yaygındır. (bkz. KE II : 154) Fakat sonraki yüzyıllarda “eş” anlamında *zevce* kelimesi, *cüft* kelimesinden daha çok tutulmuştur.

cüft kelimesi Farsça olup (*cufti*) “yıpranmış (yaşlı adam), eğik; çit, kafes, bir evin çatısı; deri, dış yüzey, buruşuk, kızarmış dilimler, bir salkım üzüm; öküzlerin boyunduruğa vurulması; karı veya koca, çift, eş, dost; katılmak, birleşmek” gibi pek çok anlama sahiptir. (Steingass 1998: 365; Räsänen 1969: 126) Görüldüğü gibi kelimenin bütün anlamlarında “birliktelik, birleşme, iki şeyin denkleşmesi yahut bir araya gelmesi, iki olma” söz konusudur. *Cüft* kelimesini kadın için kullanılan kelimelerden ayıran temel nokta, hem kadın hem de erkek için kullanılabilir olmasıdır. Mukaddimetü'l-Edeb'den alınan şu örnekteki *tişi cüft* ifadesi kelimenin çift yönlülüğünü göstermektedir:

Yasladı tişi cüftü üze, bēzekin koydı 'avrat taqı yas tuttu (ME, 35-8)

“Karısı için yas tuttu/süsünü bıraktı kadın ve yas tuttu.”

Nehcü'l-Ferâdis'ten alınan şu örnekte kelimenin “koca” anlamında kullanıldığı görülmektedir:

‘İsā peygāmbar ‘as aydı: Ey ‘acūz, ol cüftleriñ saña talāk mu bērdiler taqı öldiler-mü? (NF, 398-14, 15)

“İsa peygamber ‘as dedi: Ey kocakarı, o kocaların seni boşadılar mı yoksa öldüler mi?”

3.2.2. avrat

Arapça *avrat* kelimesi (*'avrat*) Kuran'da dört yerde ve dişil formda geçmekte⁸, kelime “eksiklik, noksanlık, kusur, savunmasız, açıkta”⁹ ve “mahrem yer, edep yeri”¹⁰ anlamına gelmektedir. (Çanga 2007 : 343) *Avrat* kelimesi ilk kez, Karahanlı Türkçesi ile yazılmış, Rylands nüshası olarak tanınan, Kur'an tercümesinde görülmektedir:

Iğı Tafrı bir qarğanı üşeyür yer içinde, körkitmek için añar neteg örter kıdaşınıñ 'avretini (RYN 2004 : 27)

“Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi.” (KKAM 2002 : 106)

Fakat kelime burada, “kadın” değil “edep yeri” anlamındadır. Bu tercümenin yapıldığı yüzyıl tartışmalıdır. Fakat kelimenin, 11. yüzyıla ait diğer Karahanlı Türkçesi eserlerinde görülmeysi ve 12. yüzyıla ait Mukaddimetü'l-Edeb'de mevcut oluşu, kullanım sahasına çıkışı olarak 11-12. yüzyıllar arasını işaret etmektedir.

⁸ 24 : 31, 58; 33 : 13-18, 13-21.

⁹ *'avrat* : 33 : 13-18, 13-21.

¹⁰ *'avrāt* : 24 : 31, 58.

Mukaddimetü'l-Edeb'de kelime on yerde geçmektedir ve “kadın, dişi” anlamındadır. (bkz. ME : 94) Verilen örneklerde, *avrat* kelimesinin, yine “kadın” anlamına gelen *tişi* kelimesinin bir alternatifi olarak aynı cümleler içerisinde farklı ifade tarzları yaratmak için kullanılması iki kelimenin birbirinin yerine kullanılabildiğini göstermektedir:

Kênç oğlanlu boldı ‘avrat (ME, 28-8) Kênç oğlanlu tişi, kiçik oğlan-lıg tişi (ME, 29-1) “Kadının küçük çocuğu var; küçük çocuklu dişi”

Ünin kötürdi avrat ıgı birle, ögürdi tişi (ME, 50-7) “Kadın feryat ile sesini yükseltti; dişi ögürdü.”

Ĥacimük kemişdi tişi, bürüncük örtüdü ‘avrat (ME, 174-7) “Kadın örtüsünü attı; kadın örtü örtüdü”

14. yüzyılın hemen başında yazılmış olan Mu’inü'l-Mürîd’de kelime “İslâm dinine göre başkaları tarafından görülmesi yasak olan yerler, edep yeri” anlamında geçmektedir:

Köbekdin tiziñ birle ‘avret erür

Şerî‘at tiziñni tamām ört tøyür

“Göbekten dize kadar avret yeridir. Din, ‘Dizini tamamen ört.’ der” (MM, 69/1)

Muînü'l-Mürîd’den üç yıl evvel yazılmış olan Kısâsü'l-Enbiyâ’da ise kelime hem “kadın” hem de “avret yeri” anlamında geçmektedir:

‘avrat aydı: erim evde yok, er kişi yoğında ta‘âm bërmes-[men] (KE 143v-3) “Kadın dedi: Kocam evde yok, erkeğin olmadığı zamanda yemek vermem.”

köñlekimni maña bağışlañ, tirig qaldım erse ‘avretim örtsün (KE 70v4) “Gömleğimi (elbisemi) bana verin, hayatta kalırsam edep yerimi (vücudumu) örtsün.”

avrat kelimesi Bulgati'l-Müştâk hariç Mısır Kıpçak sahası sözlüklerinin hepsinde yer almaktadır. Kelime, bu sözlüklerde “kadın, zevce” anlamlarında kullanılmıştır. (bkz. KTS 2007 : 16)

Buna mukabil Kitâb fi'l-Fıkh ve İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn gibi fıkıh kitaplarında kelime, “dinen görünmesi yasak olan beden yerleri” anlamında geçmiştir:

Zînet didügi ol nerse turur kim örtülgey anıñ birle ‘avrat (İMS, 78a-1)

Kelimeyle ilgili El-Kavânîn'de ve Tercümân-ı Türkî'de verilen bilgiler dikkat çekicidir. (bkz. KK, 67a-4; TTM, 26b-4) El-Kavânîn'de somut isimler başlığı altında insanın yaratılışı ile ilgili iyi ve kötü sıfatların verildiği bölümde erkeğe *er*, bâkire dişiye *kız*, (evli) kadına ise *ibçi* dendiği; *ibçi*'ye '*avrat* da denilebileceği söylenmektedir. (KK, 67a-4) Bu durum, *avrat* kelimesinin "bakire olmayan, evli kadın" anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Bütün bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki *avrat* kelimesi "evli" yahut "evlilik çağında, yetişkin" olan kadın anlamında kullanılmıştır. Kelimenin "edep yeri" anlamındaki kullanılışı ise – setr-i avret gibi temel fıkıh terimlerinin sayesinde- daha çok dinî eserlerde görülmektedir.

3.2.3. Hatun

Hatun kelimesi Türk dilinde kadın için kullanılan en eski kelimelerden birisidir. Clauson, kelimenin Soğdakça *xwat'yn* (*xwatēn*) kelimesinden geldiğini ve *xwt'yn* şeklinin "the wife of the lord, ruler" (bir yönetici veya hükümdarın eşi) anlamına geldiğini belirtmektedir. (Clauson 1972 : 602) Saadet Çağatay, Osmanlıcadaki "zevce, yüksek sınıf kadını, hanım" anlamındaki *hatun* kelimesinin Yeni Farsçadan geçtiğini düşünmektedir. (Çağatay 1962 : 13) Köken tartışması bir yana bırakılırsa; başlangıçtan, ele alınan tercümelemlerin yapıldığı 14.-15. yüzyıllara kadar *hatun* kelimesinin sahip olduğu kavram alanına bakmak gerekecektir. İlk yazılı metinlerimiz olan Orhun yazıtlarında *katun* şeklinde geçen kelime "kraliçe, hakanın eşi, hatun" anlamındadır. (bkz. Orkun 1994 : 839; Zülfikar 1988 : 96; Gabain 2007 : 273; Rasonyi 1963 : 77) Örneğin;

"Katun yok bolmuş erti, anı yoglatayın tedi" (TY, D31)

"Hatun ölmüş idi. Ona cenaze merasimi yapayım dedi." (Orkun 1994 : 110)

Uygur Türkçesinde de kelime "hatun, kadın, kraliçe" anlamındadır: (Caferoğlu 1968 : 171)

Katunka inçe tip ötüinti (AY, 621-23)

"Hatuna böylece söyleyip arz etti." (AY, s. 326)

DLT'de *katun* biçiminde geçen kelime "kadın, hatun, Afrasyab kızlarından olanların adı" anlamlarına gelmektedir. (DLT I, 138-14, 376-11, 410-4, 410-6; III, 240-5) Hatta "bolluk içinde büyüyen" manasındaki *oğlağu* kelimesiyle bir araya gelmek suretiyle oluşturulan *oğlağu katun* kelime grubu "asaleti olan kadın" anlamına gelir. (DLT I, 138-14)

Terken atun kutuna tegür mendin oşuğ

Ayđıl sizin tapuđđı ötnür yei tapuğ

“Sultan Hatunun huzuruna benden koşma sun,

Sizin hizmetçi yeni hizmetler umunuyor, de.” (DLTI, 376-11)

Buraya kadar olan kısımdan anlaşılıyor ki atun kelimesi “asalet sahibi, hakanın eşi” ve “evli, nikâhlı kadın” gibi iki anlam unsurunu taşımaktadır. Yani bu kelimeyle nitelenen kadınlar evlidir ve eşleri hükümdar yahut üst düzey yöneticidir. İlk yazılı metinlerden Karahanlı Tükçesi devrinin de dâhil olduğu bir süreçte atun kelimesinin bu iki unsuru birlikte taşıdığı görülmektedir. Clauson’un bildirdiğine göre *atun* kelimesi, 14. yüzyıl Harezmi sahasında – Kutb’un Hüsvrev ü Şîrîn’inden örnekle – *great lady* “saygın hanımefendi” anlamını sürdürmekle beraber, -Nehcü’l-Ferâdis’ten örnekle- “cariye” anlamındaki *kuma* kelimesinin karşıtı olarak “yasal eş” anlamıyla da kullanılmaktadır. (Clauson 1972 : 603) Nehcü’l Ferâdis’ten bunu tanıklamak gerekirse:

“Yâ imâme’l-muslimn, bir érke neçe atun cüftlenmek revâ bolur taı neçe kuma revâ bolur?” (NF, 192-10, 11)

Yine Clauson’a göre, 14. yüzyıl Kuman sahasında ise kelime pek yaygındır ve hem “kraliçe, hanımefendi” hem de “eş, kadın” anlamlarına gelmektedir. (Clauson 1972 : 603) Nitekim Codex’te hem sultan katunu “Sultan’ın hatunu”, kan katunu “Han’ın hatunu” hem de hallal hatun “eş, zevce”, kam katun “büyücü kadın” şeklinde kullanımlara rastlamak mümkündür. (bkz. Grönbech 1992 : 92)

Bulgati’l-Müştâk ve El-Kavânin haricinde Mısır Kıpçak sahası sözlüklerinde yer verilen kelime “kadın, hatun, hanım” anlamındadır. (bkz. KTS 2007 : 94) Burada da Nehcü’l-Ferâdis’te olduğu gibi kelime *ara, ırna, uma* vb. sözcüklerin karşısında “mamlúk yahut cariyeye olmayan, hür olan” anlamında bulunmaktadır. (bkz. EDM 2003 : 35; TTM 2000 : 46-47) Gülistan’da “evlenmek” anlamında geçen *atun al-* fiili, kelimenin bildirdiği kadının “gelinlik çağında, yetişkin” olduğunu göstermektedir:

“bir niçe yıldan sora kördüm atun almış oğlanları ulđaymış” (GT, 270-9, 10)

Hanedana mensup kadınlar için kullanılmış doğrudan ‘kadın, eş’ anlamlarında 14., 15. ve 16. yüzyıl eski Anadolu metinlerinde geçmekte olan *atun* kelimesi Osmanlıcada da seçkin bir yere ve anlama sahip olarak “hakan eşi veya kızları” anlamında kullanılmaktadır. (Zülfikar 1988 : 97) Nitekim

Osmanlı Türkçesinde “hanımefendi” anlamında bir *ulu hatun* kelimesi bulunmakta; Osmanlı saraylarında *baş kadın*, *kadın efendi* saray hanımlarının ve sultan zevcelerinin rütbeleridir. (Çağatay 1962 : 13)

Hatun kelimesinin önemli bir özelliği de özel isimlerin bir parçası olmasıdır. (bkz. Zieme 1987 : 308) Yani bu kelime özel isimlerin önüne gelerek onlara aristokratik bir konum atfeder. Örneğin, efsanevî Buğra hanın karısı Arslan hatun (bkz. Rasonyi 1963 : 79), İltiş Kağan'ın eşi İl Bilge Katun vb.

Kelimenin 14. yüzyılda, *kırnağ*, *kıma* gibi “cariye, ikinci kadın” anlamındaki kelimelerin karşısında “yasal eş” anlamında yer alması; kelimenin, bu yüzyıldan itibaren “hakanın eşi” olmaktan çıkıp “bir kimsenin yasal eşi, birinci kadın” şeklinde bir anlam genişlemesine uğraması sürecini başlatmıştır denilebilir.

3.2.4. Urağut

Urağut kelimesi, sınırlı bir zaman diliminde fakat bu zaman dilimi içerisinde çok yoğun bir şekilde kullanılmıştır. (Clauson 1972 : 218) 11. yüzyılda DLT'de sıkça geçen kelimenin Kıyasü'l-Enbiyâ'da aynı sıklıkla kullanılması kelimenin 14. yüzyıl Harezmi sahasında dahi etkinliğini kaybetmediğini göstermektedir. Kıpçak sahasında kelime yalnızca, 15. yüzyıla ait El-İdrâk'te görülmektedir. (KTS 2007 : 293) Eski Anadolu sahasında birkaç yerde görülebilen kelime 14-15. yüzyıldan sonra sıklığını kaybetmiş ve bu kez *avrat* ve *tişi* kelimeeri kullanım alanını genişletmiştir. (Güner 2013 : 2661) Bu durum, *urağut* kelimesinin revaçta olduğu dönem olarak 11.-14. yüzyılları işaret etmektedir.

Bu kelimenin *tişi* kelimesinden daha özel bir anlam alanına sahip olduğunu belirten Clauson *tişi* kelimesini *female*, *urağut* kelimesini *woman* olarak nitelemiştir. (Clauson 1972: 218 ve 561-562) DLT'de her iki kelimenin durumuna bakıldığında *tişi* kelimesinin daha çok hayvanlarda cinsiyet belirtmek, buna mukabil *urağut* kelimesinin insanlarda cinsiyet belirtmek için kullanıldığı görülmektedir. Bu eserde kadını adlandırmada temel sözcük olan *urağut*, kadın bağlamında evlilik, kadın-erkek ilişkileri örtünme, annelik, cinsellik gibi pek çok konunun örneklendirilmesinde kullanılmıştır. (Güner 2013 : 2660)

Çeşitli araştırmacılar tarafından *ura-* “şişmek”, *ur-* “su, döl, tohum saçmak” vb. fiillerinden geldiği öne sürülen kelimeye “hamile”, “döl, tohum saçılan” vb. anlamlar verilmiştir. (bkz. Güner 2013 : 2661-2662) Nitekim DLT'de geçen örneklerden *urağut* kelimesinin bildirdiği “kadın”ın “evli yahut evlilik çağında” olduğu anlaşılmaktadır:

emiklig urağut köseki bolur : emzikli kadın iştahlı olur. (DLT I, 153-14)

Urağut oğlıña süt emüzdi : kadın oğluna süt emzirdi (DLT I, 180-2)

Urağut yıp egrindi : kadın kendisi için ip eğirdi (DLT I, 253-3)

Urağut erlendi : kadın evlendi (DLT I, 257 : 16)

DLT ve Kısasü'l-Enbiyâ'dan alınan şu örneklerde ise *urağut*'un bildirdiği kadının hem olumlu hem de olumsuz nitelikler taşıyabileceği görülmektedir:

Bu *urağut* ol ersek “ o kadın erkek arzu eder, erkeğe düşkün” (DLT II, 56-3)

Urağut kiçindi “ kadın kötü yola düştü” (DLT II, 156-19)

Men İği ‘azze ve celle hükminge şabr kıldım, Mış urağutları belāsındın özümni saqladım “Ben Allah’ın hükmüne sabrettim. Mısırlı kadınların belasından kendimi korudum.” (KE, 104v, 14-15)

‘isî vaqtinde bir şāliha urağut bar érđi “İsa çağında bir salih kadın vardı.” (KE, 172r, 14)

Bazı araştırmacılar tarafından, bugün kullanılan *avrat* kelimesinin, *urağut*'un bazı fonetik değişikliklere uğraması suretiyle oluştuğu iddia edilmiştir. Bu iddiada *urağut*'un urawut (Har.) uravat (Çağ.), arvat (Az.) gibi fonetik biçimleri kanıt olarak gösterilmiştir. Fakat çoğunluğun görüşü, bu kelimenin Arapça ‘avret kelimesi olduğu yönündedir. (bkz. Güner 2013 : 2663-2665) *urağut* kelimesi, kendisiyle fonetik benzerliğe sahip olan Arapça ‘avret kelimesi tarafından yutulmuş da olsa bunlar iki ayrı kelime de olsa, *urağut*'un kadını bütün unsurlarıyla içine alan genel anlamlı bir kelime olmasına mukabil *avrat*'ın “edep yeri” anlamından “kadın” anlamına gelişerek Arapçanın Türk dili üzerindeki tesirinin artmasına paralel olarak 14. yüzyıldan itibaren “evli yahut yetişkin kadın” anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla *avrat* kelimesi, kazandığı bu anlamla *urağut* kelimesinin yerine kullanılabilir hâle gelmiştir.

3.2.5. Tişi

Tişi kelimesi Uygur Türkçesinden itibaren yazı dilinde kullanım sahasındadır. (Clauson 1972 : 560) İnsanlarda ve hayvanlarda cinsiyet belirten genel anlamlı, kapsayıcı bir kelimedir:

Ança yortıyu yañi enüklemiş bir tişi barsıg körtiler (AY, 609-16, 17)

DLT'de kelime “dişi, her hayvanın dişisi, kadın” anlamında geçer. (DLT IV, 618) Örneklerin, biri hariç, tamamı kelimenin “her hayvanın dişisi” anlamını örneklendirmektedir: *tişi torum “dişi deve yavrusu”, tişi tağağü “tavuk”* (DLT I, 396-21, 447-3). Bir yerde de “kadın” anlamında kullanılmaktadır:

Erkek tışıka kıawuşdı “erkek kadına yaklaştı, nikâh etti” (DLT II, 102-23)

Kutadgu Bilig'den, “kadın” anlamındaki dişinin “evli” de olabileceği öğrenilmektedir:

Negü tir eşitgil bu bêyt ayğucu

Tişi hêm oğul kız üzer er küçi (KB I, 360)

“Bu beyti söyleyen ne der, dinle; kadın ve çocuklar erkeğin kuvvetini keser.” (KB II, 261)

Mukaddimetü'l-Edeb'de *tişi* kelimesinin olumlu ve olumsuz bütün vasıfları taşıyabileceği görülmektedir. *Tişi* kelimesiyle tanımlanan kişi bülüğ çağında bir genç kız olabileceği gibi orta yaşlı yahut ihtiyar biri de olabilir:

resîdelikge yawudı tişi, hâyız körmek-ge yawuğan tişi “olgunluk çağına yaklaştı dişi, adet görmeye yaklaştı dişi” (ME, 14-6, 7); ağırşaklandı tişi emceki “yumrulaştı dişi memesi” (ME, 85-4); orta yaşlı boldı tişi “orta yaşlı oldu kadın” (ME, 101-3); kıarı boldı tişi “ihtiyar oldu kadın” (ME, 76-8)

Evli ve çocuk sahibi de olabilir:

ëkiz oğlan toğurdı tişi bir kıarında “kadın bir karında ikiz çocuk doğurdu”(ME, 30-6)

İnançlı yahut ihanet içinde de olabilir:

saķınuk boldı tişi “kadın takva sahibi oldu” (ME, 33-7); zinâ kılıştı tişi birle “kadınla zina etti”

Bu yönüyle *tişi* kelimesinin ayırıcı özelliği, kadın için kullanılan bütün kelimeleri kapsayıcı olması ve bütün açılardan vasfedilebilmesidir.

3.2.6. Ewlüg

Türk dilinde ev (< eb) kelimesinden türeyen ve “kadın, zevce, evlenmiş kadın, ev sahibesi, ev hanımı” anlamlarına gelen da *ebçi*, *ewdeş*, *ewlük* gibi

kelimeler bulunmaktadır. (bkz. Çağatay 1962 : 2-23) Uygur Türkçesinden beri görülen bu şekiller kadının “ev” merkezli konumunu bildiren kelimelerdir.

Evlig, kelime anlamı olarak “evi olan, evli” demektir. DLT’de kelime “ev sahibi, evin reisi” ve “kadın, evin hanımı” anlamındadır:

Endik uma ewlikni ağırlar (DLT I, 106-1) “Şaşkın konuk ev sahibini ağırlar.”

Ewlig toğursa közi yolka bolur. “Ev sahibi konuğun karnını doyursa gözü yolda olur.” (DLT II, 176-27)

Tünle bulut örtense ewlük urı keldürmişçe bolur. (DLT I, 251-9) “Akşamleyn bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur.”

Kutadgu Bilig’de de bu anlamda geçmekle birlikte “evlenmek” anlamına gelen *evlik al-* şeklinde bir birleşik fiilde isim unsuru olarak da görev yapmaktadır:

Biregü bay ewlik tiler üstikip

Taqa biri körklüg tiler köz tikip (KB I, 4487)

“Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.” (KB II, 4487)

Qalı ewlik almaq tilese özüñ

Talusın tile keğyiti qal közüñ (KB I, 4475)

“Eğer evlenmek isetersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara.” (KB II, 4475)

İbn Mühenna Lügati’nde kelime “evlenmiş olan kimse” anlamında geçmektedir. (İML 1934 : 31) Kıyasü’l-Enbiyâ’da, bu anlamlara ek olarak, kelimenin “hane halkına sahip kişi” anlamında kullanıldığı görülmektedir:

Olar teweni sağıp küpler tolturup miñ yėti yüz ewlük kişi içip kamuğınğa yeter erdi. (KE, 35r11)

İç güveylik yahut iç gelinliğin olmadığı eski Türklerde evlenmenin esas anlamı baba ocağından ayrılan erkek ve kadının yeni bir “ev” teşkil etmesiydi. (bkz. Kafesoğlu 1993 : 216; Gökalp 1976 : 296) *Evlük* kelimesi, kadının bu yeni sosyal müessesedeki yerini vurgulayan, dolayısıyla eski Türklerdeki kadın anlayışını yansıtan bir anlamsal içeriğe sahiptir.

3.3. Verilen Karşılıkların Değerlendirilmesi

3.3.1. T73'te Verilen Karşılıklar

T73'te¹¹ *zevc* kelimesi çoğunlukla *cüft* kelimesiyle karşılanmıştır. Örneğin;

“*kiriñler uşmaḥka siler cüftleriñiz sewnülmüş siler*” (bkz. 43 : 70)

İki yerde ise *tişi*, bir yerde de *ḥatun* karşılığı verilmiştir:

“*eger tilese siler tegşürmek tişi ornña tişi bërse siler anlarda biriñe bir ökü z köni tolu altun almañlar andın nerse (...)*” (4 : 20-4, 20-6)

“*aydılar ne kim bu yulka qarınları içindeki erse katıgsız māl erkeklerimizke ḥarām kılınmış turur tişilerimiz üze eger erse üregün ölmüş anlar anıñ içinde ortaḫ tururlar*” (bkz. 6 : 139)

“*ay ağırlıḡ yalavaç aytḡil ḥatunlarıñka eger tiler erse siler bu yaḫın tiriglikni anıñ etiḡi bezeki keliñler erijlendüreyin silerni ıḡu bèreyin silerin körklüg ıḡu bèrmek*” (bkz. 33 : 28)

T73'te *zevc* kelimesi için *cüft* karşılığının verilmesi doğru bir tavidir. Çünkü kelime, temel anlamı “çift, eş, tür” olan *zevc* kelimesini birebir karşılacaktır. Muhtemelen Kur'an tercümelemleri yoluyla Türk diline girmiş olan *cüft* kelimesinin, ele aldığımız tercümelerde *zevc* kelimesine karşılık olarak tercih edilmesinde bu temel lugavî manada ortaklaşmaları çok etkili olmuştur. Ayrıca *eş*, *kişi* gibi tarihî Türk lehçelerinde kullanılan veya “karı ve kocadan herhangi biri” anlamına gelebilen kelimeler yerine Farsça *cüft* kelimesinin tercih edilmesinde, ilk Türkçe Kur'an tercümesinin Farsça olan ilk Kuran tercümesini örnek almasının da rol oynadığı düşünülebilir.

Birkaç yerde verilmiş olan *tişi* ve *ḥatun* karşılıkları ise, söz konusu kelimelerin kavram alanında “evli kadın” bulunsa da, bunlar hem “erkek eş” hem de “kadın eş” anlamlarında kullanılabilir kelimeler olmadığı için *zevc* kelimesinin lugavî manasına uygun düşmemiştir.

¹¹ 3 : 35'te İmran'ın karısı için verilen *tişi* ve 3 : 40'ta Hz. Zekeriya'nın karısı için verilen *avrat* karşılıkları diğerlerinden farklı bir özellik taşımaktadır. Çünkü dili 12.-13. yüzyıllar Karahanlı Türkçesi olan T73 nüshasının 2 : 273 ile 3 : 179 arasındaki kısmının “müstensihin kullandığı nüshada bu kısmın eksik olduğu veya müstensihin kendisi veya başka biri tarafından on dördüncü asır diline yeniden tercüme edildiği” gibi gerekçelerle söz varlığı açısından farklılaştığı görülmektedir. (Eckmann 1975: 17) Bahsi geçen karşılıklar bu nedenle değerlendirmeye dâhil edilmemiştir.

İmrae kelimesi, genele hitap edilen ve bilinen bir şahsın “karısı”nın değil de “dişi şahsın” kastedildiği ayetlerde *tîşî~tîşî kişi* ile karşılanmıştır:

“(…) eger bolsa bir er mîrâş alnur atada oğulda ağın azu **tîşî** anîñ er қадаşı bar azu қız қарындаşı тегме biriñе олар ёккідін алтıda bir (…)” (4 : 12)

“Eğer bir erkek veya kadının, anababası ve çocukları bulunmadığı halde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, her birine altıda bir düşer.” (KKAM 2002 : 74)

“eger bir **tîşî kişi** қорқса begindin köñül қалмақ azu yüz ewürmek (…)” (4 : 128)

“Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse (…)” (KKAM 2002 : 93)

Bilinen şahısların eşlerinden bahsedildiği ayetlerde ise *imrae* kelimesi birden fazla kelime ile tercüme edilmiştir.¹² Hz. Zekeriya ve Hz. İbrahim’in eşleri için *urağut* kelimesi kullanılmıştır:

“men қорқар мен yaқ yawuқlardın mende kёđin erür meniñ urağutum қысır (…)” (bkz. 19 : 5)

“anıñ urağutu ađaқın turuғlı küldi sewünç bёrdimiz aña ishāқ birle ishāқda ağın Ya ‘қüb turur.” (bkz. 11 : 71)

Ebû Leheb’in karısı için *hatun* kelimesi kullanılmıştır:

“ot anıñ hatunı otuñ kötürügli” (bkz. 111 : 4)

Hz. Lût’un karısı Kur’an metninde, kurtuluşa erecek olan ailesinden “hariç” tutulacağını bildiren *illâ imra’ete*” [karı(sı) hariç] şeklinde bir ifade tarzı içerisinde geçmektedir. T73’te bu kimse; aynı ifade tarzı ve bağlam içinde, üç yerde *urağut*, iki yerde *hatun*, bir yerde ise *ewlüg* kelimesi kullanılmak suretiyle üç farklı kelime ile karşılanmıştır.

“meger anıñ **urağutu** yёgler miz ol қalıғıldарın.” (bkz. 15 : 60)

“қутғардımız anı ewi боđунını meger **hatunını** erdi қалғуқıldарın.” (bkz. 7 : 83)

¹² Hz. Lût ile Hz. Nûh’un karılarının kâfirlere misal verildiği 66 : 10-6 ve 10-8’de *imrae* kelimesinin tercümesi yapılmamıştır. Hz. Lût’un karısı bunun dışında birçok ayette geçtiği için hakkında kullanılan kelimelerin nasıl tercüme edildiğini öğrenebilmekteyiz. Fakat Hz. Nûh’un karısı yalnızca bu ayette geçtiğinden kendisi hakkında kullanılan bu kelimelerin nasıl tercüme edildiğini öğrenememekteyiz.

“(…) kıya bakmasun silerdin biregü meger ewlügüñ (...)” (bkz. 11 : 81)

Öyle ki müteakip ayetlerin birinde *urağut* birinde *hatun* kullanılmıştır:

“(…) *kutğargay ok miz anı anıñ boçunını meger anıñ urağutını erür kıldaçıldın.*” (bkz. 29 : 32)

“(…) meger *hatunuñnu* erür kıldaçıldın.” (bkz. 29 : 33)

Azîz-i Mısır'ın karısı için bir yerde *urağut*, iki yerde ise *hatun* kelimesi kullanılmıştır:

“*taķı aydı ol kim satğın aldı mısr kendinde öz urağutıña ağır yaķşı tutğıl anıñ özini bolğay kim asıg kılgay biziñke azu tutğay miz anı oğul (...)*
“(bkz. 12 : 21)

“*aydı kınçuyılar kent içinde ‘azîz-i mısr hatunu tartnar yigitni özindin (...)*” (12 : 30)

Firavun'un karısı 28 : 9'da *hatun*, 66 : 11'de *kişi tişi* kelimeleriyle karşılanmıştır:

“*aydı fir‘avn hatunu köz yaruķı bolğay maña taķı saña, öldürmeñler bolğay kim asıg kılgay biziñke azu tutğay miz anı oğul anlar tuymaslar.*” (bkz. 28 : 9)

“*belgürt(t)i tañrı bir meşel anlarķa kim kértgündiler fir‘avn kişi tişini ança aydı turğuzğıl maña seniñ üskinde uştmah içinde kutğargıl meni fir‘avndın yme anıñ işindin kutğargıl meni küç kılığı(lar) boçunlarındın.*” (bkz. 66 : 11)

İmrae kelimesiyle nitelenen kişilerin hangi özelliklerinden ötürü bu kelimeyle nitelendikleri yukarıda belirtilmişti. T73'te aynı kimseler için farklı kelimelerin ve farklı kimseler için aynı kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu karışık kullanımdan, verilen karşılıkların *imrae* kelimesiyle nitelenen kişilerin özelliklerine göre bölümlenmediği anlaşılmaktadır.

T73'te verilen *urağut*, *hatun*, *ewlüg* ve *tişi* karşılıkları, *imrae* kelimesinin “dişi şahıs” ve “karı, hanım” şeklindeki sözlük anlamlarının her ikisini de taşımaları bakımından uygun karşılıklardır.

Tercümede en çok *urağut* kelimesi kullanılmıştır. *Urağut*, tercümenin ait olduğu düşünülen Karahanlı Türkçesi döneminin revaçta olan kelimesidir. T73'ün 14. yüzyılda müstensihin kendisi yahut bir başkası tarafından tamamlanan eksik kısmında *imrae* kelimesinin *avrat* şeklinde tercüme edilmesi dikkati çeken bir başka noktadır.

Dolayısıyla T73'te *imrae* kelimesinin tercümesinde, bu kelimeyle nitelenen kişilerin yukarıda belirtilen özellikleri değil; kelimenin sözlük anlamı ve verilecek karşılığın o yüzyılda revaçta olup olmaması esas alınmıştır, denilebilir.

3.3.2. H2'de Verilen Karşılıklar

H2'de *zevc* kelimesi *cüft* ile; *imrae* kelimesi ise *tîşi* kelimesi ile karşılanmıştır:

“*Ay peygâMBER! AyğİL cüftleriñge: ‘Eger tileyür irseñiz yağanrağ tiriğlikni (...)*” (bkz. 33 : 28)

“*Urđı Tañrı meşel, anlarğa kim küfır ketürdiler Nūhmuñ tişisini tağı Lūhmuñ tişisini (...)*” (bkz. 66 : 10)

H2 mütercimi bütün metinde *imrae* kelimesine *tîşi* karşılığını verdikten sonra 19 : 5'te Hz. Zekeriya'nın ve 51 : 29'te Hz. İbrahim'in karısı için *cüft* karşılığını vermiştir:

“*Tağı men kórğtım kayaşlardın, soñumdın. Tağı irdi cüftüm kısr. Birğil maña katıñdın, veli.*” (bkz. 19 : 5)

“*Karşu keldi anıñ cüfti, çağırmağ içinde, urdı yüzini tağı aydı: ‘karı avrat kısr.’*”

Bunun nedeni her iki kişinin de daha sonra kısırlıktan kurtulmuş olmaları gibi ortak bir özellikte birleşmeleri olabilir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Hz. Zekeriya'nın eşinin *zevc* 'liğe geçtiği ayet 19 : 5 değil 21 : 90'dır. Ayrıca Hz. İbrahim'in eşinin *zevc* 'liğe geçtiği mantıken anlaşılrsa da bu durum Kur'an metninde lâfzen geçmemiştir.

H2 de, T73 gibi *zevc* kelimesine *cüft* karşılığını vererek doğru bir kelime seçiminde bulunmuştur. *İmrae* kelimesine verilen *tîşi* karşılığı ise Türk dilinde “dişi şahıs” ve “karı, hanım” anlamlarında kullanılabilir. Ayrıca *imrae* ile *tîşi* kelimeleri, temel anlamlarının “dişi şahıs” olması ve bağlam içerisinde “karı, hanım” anlamını kazanmaları bakımından ortak bir yöne sahiptirler. O nedenle *imrae* kelimesine verilebilecek en uygun karşılıklardan birisi de *tîşi* kelimesidir.

H2 mütercimi, *zevc* ve *imrae* kelimelerinin her birisi için tek bir kelime kullanarak bilinçli bir tutum sergilemiş, ayrıca Kur'an'ın *imrae* kelimesiyle vermek istediği “herhangi bir kadın” mesajını Türk dilinde “dişi cinsini” bildiren en genel kelime olan *tîşi* ile vermesi bakımından bu iki kelime arasındaki nüansın farkında olduğunu düşündürmüştür.

3.3.3. T40'ta Verilen Karşılıklar

T40'ta hem *zevc* hem de *imrae* kelimelerine *avrat* karşılığının verilmesi, mütercimim ne bu kelimelerin sözlük anlamlarına ne de aralarındaki nüansa dikkat etmediğini göstermektedir. Örneğin, Kur'an'da *zevc* kelimesiyle nitelenen Hz. Peygamber'in eşleri için de, *imrae* kelimesiyle nitelenen Azîz-i Mısır'ın karısı için de *avrat* karşılığı verilmiştir:

“*Dakı eyitti avratlar, şehri içinde: Azîz avratı, ister kulundan gendüzini; bayık terkin urdu anun, sevmekdin yana (...)*” (bkz. 12 : 30)

“*Dakı ol vakt gizledi peygambar bir nice avratlarının yana bir sözi (...)*” (bkz. 66 : 1)

Zevc kelimesinin geçtiği bazı yerlerde ise *çift* kelimesi kullanılmıştır. Ayetler incelendiğinde, bu karşılığın da gelişigüzel verildiği görülmektedir. Örneğin; Hz. Âdem'in eşi için bir yerde *çift*, bir yerde *avrat* kelimesi kullanılmıştır:

“*Dakı iy Âdem! Dölen sen, dakı çiftün uçmakda (...)*” (bkz. 7 : 19)

“*Pes eyittük: İy Âdem! Bayık bu duşmandur sana dakı avratuna (...)*” (bkz. 20 : 117)

4. Sonuç

İlgili ayetler incelendiğinde *zevc* kelimesinin şu durumlarda kullanıldığı görülmektedir:

1. Sadakat
2. Allah'ın dinine inanmada birlik
3. Üreme imkânı bulunmak
4. Nikâhlı bulunmak

Gerçekleşmesi durumunda “zevc”liği bozacak durumlar yine bu kelimenin kullanıldığı yerlerde verilmektedir. Mal paylaşımında adaletsiz davranma yahut zihâr ile kadını çaresizliğe itme, eşe düşmanca tavırlarda bulunma, zina suçlaması (ispat edilmediği müddetçe ihanet olarak nitelenemez) gibi manevi uyumu bozarak ailenin yıkılmasına yol açacak yahut kâfirlerin safına geçme gibi –mehir kaybından bahsedildiği için- durumlar nikâhı doğrudan sonlandıracağı için “zevc”liği de sona erdirecektir. Ayrıca dünya hayatının süsünü isteme, kocayı helâli haram kıldırarak davranışlara yöneltme, sırrı fâş etme, kalbin suça meyletmesi gibi kişiyi “Allah'ın dininden

uzaklaştırarak eşler arasındaki inanç birliğini bozacak” durumlar da böyle bir neticeye yol açabilir.

İmrae kelimesi ise *zevc* için sayılan unsurların zıttı bir durum meydana geldiği taktirde tamamen ortadan kalktığı hâllerde kullanılmaktadır:

1. İhanet (Aldatma)
2. Allah’ın dinine fiilî olarak aleyhtarlık
3. Üreme imkânının bulunmaması (kısırlık, iktidarsızlık, yaşlılıktan ötürü kadınlarda doğurganlık çağının geçmesi yahut erkeklerde kuvvetten düşme)
4. Vefat yahut diğer gerekçelerle nikâhın son bulması ile dulluk

Kur’an dilinin bu iki kelime arasında gösterdiği nüansa, ele alınan Türkçe tercümeelerde dikkat edilip edilmediği ise bu çalışmanın bir başka yönüdür. Ele alınan tercümeeler incelendiğinde, verilen karşılıklarda iki kelime arasındaki nüanstaki çok kelimelerin doğrudan sözlük anlamlarının esas alındığı görülmektedir. Fakat bu tutum tercümeelerde farklı şekillerde aksetmiştir. *Zevc* ve *imrae* kelimelerinin T73 ve H2’de “temel anlamı”, T40’ta ise “karı, hanım” şeklindeki “ortak anlamı” esas alınmıştır. H2’de, kelimelerin “temel anlamı” esas alındıktan sonra aralarındaki nüans da göz önünde bulundurularak bunlara ayrı ayrı karşılıklar verilmiştir. Dolayısıyla doğru bir yöntem kullanılarak Kur’an’ın mesajını ileticek en doğru tercüme yapılmıştır. T73’te de kelimelerin “temel anlamı” esas alınarak bunlara farklı karşılıklar verilmiş fakat *imrae* kelimesine birden çok karşılık gelişigüzel verilerek iki kelime arasındaki nüansın kaybolmasına sebep olunmuştur. T40’ta ise diğer iki tercümenin aksine “ortak anlam” esas alınarak her iki kelimeye aynı karşılık verilmiş; bu da, iki kelimenin hem lugavi hem de nüansa dayalı farklarının büsbütün göz ardı edilmesine yol açmıştır.

Farsça olan ilk Kur’an tercümesinin etkisi bütün tercümeelerde görülmekle beraber H2 ve özellikle de T73’te Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar bulma gayretinden söz edilebilir. 15. yüzyıla ait T40’ta ise, Arapça ve Farsçanın Türk dili üzerindeki etkisini 11.-16. yüzyıllar arasında giderek arttırmasına paralel olarak, kelimenin aslını aynen alma yahut bu dillerden kelime ödünçleme youna gidilmiştir. Bu tavır değişikliği, Türkçe karşılıklar verildiğinde kelimenin Arapça aslındaki içeriği yitirme korkusu, tefsirlerin etkisiyle anlamın kalıplaşması gibi sebeplerden kaynaklanmış olabilir.

Kısaltmalar

AH	Atabetü'l-Hakayık	Har.	Harezmi Türkçesi
Az.	Azerbaycan Türkçesi	KA	Kitâbü'l-Ayn
CL	Cemheretü'l-Luga	KB	Kutadgu Bilig
Çağ.	Çağatay Türkçesi	MML	Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga
EM	el-Muhkem	T40	TİEM 40'ta bulunan nüsha
DLT	Dîvânü Lugâti't-Türk	T73	TİEM 73'te bulunan nüsha
H2	Hekimoğlu Ali Paşa 2'de bulunan nüsha	TL	Tehzîbü'l-Luga
		TY	Tonyukuk Yazıtı

Kaynaklar

AKDAĞ, Soner (2009). "Klâsik Türk Edebiyatı'nda Adına Mesnevîler Yazılan Kadın: 'Züleyhâ'", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.: 40, Erzurum.

ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III, İndeks* (Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN, Osman F. SERTKAYA, Nuri YÜCE). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

----- (2006). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki-Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: TDK.

ATALAY, Besim (2006). *Divanü Lûgati't-Türk C. IV (Dizin)*. Ankara: TDK.

AY: KAYA, Ceval (1994). *Altun Yaruk*. Giriş-Metin-Dizin. Ankara: TDK Yay.

CAFEROĞLU, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

CL: İBN DUREYD. *Cemheretu'l-Luga*. Dâru'l-İlm li'l-Melâîyn. Beyrut. 1987.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

CÜNDİOĞLU, Düccane (2011). *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kapı Yay.

ÇAĞATAY, Saadet (1962). "Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözcükler". TDAY-Belleten 1962. Ankara: TDK Yay. s. 13-49.

ÇANGA, Mahmut (2007). *Kur'an-ı Kerim Lügati-İlâvelerle Mu'cemu'l-Müfehres*. İstanbul: Timaş Yay.

EBÛ ABDURRAHMAN HALİL B. AHMED EL-FERAHİDÎ (ö.175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzumi, İbrâhim Samerrai, Dâru Mektebetü'l-Hilal, trs., yrs., Cilt: 6, s. 166.

ECKMANN, Janos (1975). "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümelere", *TDED*, XXI, İstanbul.

EDM: TOPARLI, Recep (2010). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugâti't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yay.

EREN, Ali Cüneyt (2009), “Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, S: 1, Samsun.

ERTEN, Mevlüt (2003), “Kur’an’da ‘Zevc’ Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 7 Sayı: 17 (Güz 2003), Erzurum, s. 49-58.

-----, (2013), “Kur’an ve Yorum”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, C. 2, S. 3, Gümüşhane, s. 1-22.

ERUL, Bünyamin. (2013). “Zeyd b. Hârîse” md. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

GABAIN, A.V. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. çev.: Mehmet AKALIN. Ankara: TDK Yay.

GÖKALP, Ziya (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*. Haz.: Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka. İstanbul: Kültür Bak. Yay.

GRÖNBECH, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Çev.: Kemal Aytaç. Ankara: Kültür Bak. Yay.

GT: KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi. (1989). *Seyf-i Sarâyî – Gülistan Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.

GÜNER, Nurhan (2013). “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut”. *Turkish Studies*. Volume 8/9 Summer 2013, s. 2659-2669.

HARMAN, Ömer Faruk. (1991). “Asiye” md. *İslâm Ansiklopedisi*. C. : 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

-----, (1991). “Azîz-i Mısr” md. *İslâm Ansiklopedisi*. C. : 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 338-340.

İMS: TOPARLI, Recep. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. Ankara: TDK Yay.

KAFESOĞLU, İbrahim (1993). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yay.

KE: ATA, Aysu. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ*. I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II Dizin. Ankara: TDK Yay.

KK: TOPARLI, Recep; ÇÖGENLİ, M. Sadi; YANIK, Nevzat H. (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîyye li Zabti'l-Lugâti't-Türkiyye*. Ankara: TDK.

KKAM: Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli (2002). Haz.: Karaman, Hayrettin; Özek, Ali; Dönmez, İbrahim Kâfi; Çağrıçı, Mustafa; Gümüş, Sadrettin; Turgut, Ali. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KOÇ, Mehmet Akif (1998), *Bir Kadın Müfessir Aişe Abdurrahman ve Kur’an Tefsirindeki Yeri*, İstanbul: Şule Yayınları.

KÖK, Abdullah (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73, 1v/235v/2)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Dok. Tezi.

KTS: TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi; KARAATLI, Recep. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.

ME: YÜCE, Nuri. (1993). *Mukadimetü'l-Edeb: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: TDK Yay.

MM: TOPARLI, Recep; ARGUNŞAH, Mustafa. (2008). *Muînü'l-Mürîd*. Ankara: TDK Yay.

MML: AHMED B. FÂRÎS. Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga. Dârü'l-Fikr. 6 C. 1399/1979.

NF: *Nehcü'l-Ferâdis* (2004). Cennetlerin Açık Yolu, I Metin, II Tıpkıbasım. Haz.: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar. Ankara: TDK Yay.

ORKUN, Hüseyin Namık (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yay.

PTA: Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi. (2004). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.

RÄSÄNEN, Martti (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen. Leksika Societatis Fenno-Ugricae:17. Helsinki.

RÄSONYİ, László (1963). "Türklükte Kadın Adları", *TDAY-Belleten 1963*, Ankara: TDK Yay. s. 63-87.

RYN: ATA, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yay.

SAĞOL, Gülden (1993). *An Interlinear Translation of the Quran into Khwarazm Turkish , Part I: Introduction and Text-Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, 1. Kısım: Giriş ve Metin*, Cambridge-Boston: Sources of Oriental Languages and Literatures 21, Turkish Sources XIX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilization4 :

STEINGASS, Francis Joseph (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Library du Liban Publishers: Beirut, Lebanon.

TOPALOĞLU, Ahmet (1976). *Muhammed bin Hamza-XV.Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi I*. İstanbul: KB Yay.

TTM: TOPARLI, Recep; Çögenli, M. Sadi. (2000). *Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemi ve Mugalî*. Ankara: TDK Yay.

ÜNLÜ, Suat (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7)*. Hacettepe Üniv. Sos. Bil. E4 : Yayınlanmamış Dok. Tezi.

YAMAN, Ahmet (1991). "Zihâr" md. İslâm Ansiklopedisi. C. : 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 387-390.

YAZIR, Muhammed Hamdi (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.

YÜCE, Nuri (1993). *Mukadimetü'l-Edeb, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İnde28* : Ankara: TDK.

ZIEME, Peter (1987). "Some Remarks on Old Turkish Words For 'Wife'". *TDAY-Belleten 1987*. Ankara: TDK Yay. 1992. s. 305-309.

ZÜLFİKAR, Hamza (1988). "Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine". *Türk Dili*. C. LV. S. 434. S. 96-101.